

ДЕЛАТНОСТ САВЕЗА КОЖАРСКО-ПРЕРАЂИВАЧКИХ РАДНИКА СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ 1903—1914.

Савез кожарско-прерађивачких радника одиграо је видну улогу у развоју радничког покрета у Србији почетком XX века. Обухватајући обућарске, папучарске, сарачке, седларске, ћурчијске и кожарске раднике,* овај Савез је за дванаест година свог деловања непосредно допринео да се у више од тридесет места у Србији створе синдикалне организације кожарско-прерађивачких радника. Било је момената када су у појединим местима готово сви кожарско-прерађивачки радници били синдикално организовани.

Задатак овога рада је да на основу сачуване писане грађе и на основу новије стручне литературе пружи што потпунији приказ настанка и делатности синдиката кожарско-прерађивачких радника у периоду 1903—1914.

У нашој литератури о радничком покрету ова тема није посебно обрађивана, тако да не постоји ни један рад са систематизованим подацима о организацији и борби кожарско-прерађивачких радника у Србији. Иначе, доста података о положају ових радника и разним почетним облицима њиховог удруживања садрже студије др Младена Вукомановића *Радничка класа Србије у другој половини XIX века* (Београд 1972) и *Радничке организације у Србији до 1903.* (у зборнику *Токови револуције I*, Београд 1967), али су нам оне користиле само за израду уводног поглавља, тј. за период до оснивања Савеза. Нешто података о раду појединих синдикалних организација и о положају кожарско-прерађивачких радника у периоду 1903—1914. садржи књига Драгише Лапчевића *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији* (Београд 1928), али су ти подаци дати несистематично, уз то су и непотпуни, а често и непоуздани. Студијом др Вука Винавера *Синдикално-штрајкачки покрет у Србији 1903—1910.* (у зборнику *Историја XX века VI*, Београд 1964) обухваћени су и неки штрајкови кожарско-прерађивачких радника, али само они који су имали шире дејство у односу на развој и активности целокупног радничког покрета овога раздобља. Поред ових дела, консултован је и већи број других радова о радничком покрету у Србији у којима се спорадично додирује материја релевантна за овај рад.

Иначе, основну грађу за обраду ове теме чине многобројне информације објављене у периоду 1902—1914. у *Радничким новинама*, као и извештаји Савеза за годишње скупштине, који су такође

---

* Мада по класификацији и природи посла у ову групу спадају и опанчарски радници, они, сем у кратком периоду по оснивању овог Савеза, нису њиме били обухваћени. Разлог је свакако био конкурентски антагонизам, као и традиција посебног удруживања опанчарских радника у ранијем периоду.

у већини случајева објављивани у *Радничким новинама*. Поред описа делатности организације, ови извештаји садрже и већи број драгоцених прилога у виду разних табела, статистичких прегледа, финансијских анализа и сл. Посебно је садржајан извештај за 1912—1913. год. који садржи и аналитичан осврт на претходну десетогодишњу активност Савеза. (Овај извештај штампан је у посебној књижици поводом десетогодишњице синдиката кожарско-прерађивачких радника). Међутим, при коришћењу ове грађе често се налазило на велике тешкоће — зато што је радничка штампа многе догађаје непотпуно регистровала, тако да ни једну акцију Савеза није пратила целовито. Отуда имамо доста случајева да знамо када је, на пример, почео неки штрајк, али не можемо да утврдимо како се одвијао, када је и с каквим исходом завршен. Такође су и извештаји са годишњих скупштина најчешће дати штуро, а за 1904, 1905. и 1907. годину и не постоје.

У изради овог рада корисно је послужио и зборник *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, том I, књ. IV, (Београд 1964), у коме су поред годишњих извештаја Савеза прештампани и поједини чланци из радничке штампе који се односе на делатност Савеза кожарско-прерађивачких радника.

Садржај прикупљеног материјала у великој мери је определио поступак у изради овога рада. Наиме, тежиште је стављено на активности око оснивања Савеза и његовог омасовљавања и на тарифно-штрајкачки покрет, док су остала подручја деловања обрађена мање исцрпно. Зависно од карактера података, поједини моменти су у раду изложени с извесном резервом, односно у хипотетичном облику.

Сви датуми дати су по старом календару.

УВОД

А) Кожарско-прерађивачко занатство и положај кожарско-прерађивачких радника у другој половини XIX и почетком XX века

Крупне друштвено-економске промене до којих је довео развој капитализма у Србији у другој половини XIX века одразиле су се и на начин живота србијанског становништва, нарочито оног градског. Пре свега, дошло је до великих промена у начину одевања. Прихватање модерне обуће, као једног од основних обележја европске моде, утицало је на брзи развој обућарског заната. Али, као што је био случај и са кројачким занатом, и обућарски занат се у Србији развијао у знаку непрекидне конкурентске борбе. Прво су домаћи еснафски обућари морали да се боре против конкуренције страних, боље обучених мајстора, а затим су се неколико деценија супротстављали увозу стране обуће. Овај увоз се, између 60-тих и 90-тих година XIX века, стално повећавао, што се веома неповољно одражавало на економски положај домаћих обућара, папучара, опанчара, сарача и чизмара. У последњој деценији XIX века, тачније од 1892. до 1903. године, знатно је смањен увоз стране обуће у Србију, али је зато обућарски еснаф тада добио новог опасног конкурента у домаћој индустријској производњи обуће.

Развоју домаће индустријске обуће претходило је оснивање Фабрике кожа Клидиса, Барловца и комп. у Београду. Повластицу за отварање ове фабрике добио је Јован Барловац 1884. године на ос-

нову закона о потпомагању индустријских предузећа, који је донет годину дана раније. Фабрика је у почетку имала мали број радника и у производњи се углавном ограничавала на израду телеће и кравље коже. Али, у току прве деценије рада број радника се постепено повећавао, радионице су снабдевене новим машинама и производња је знатно проширена.¹ Пошто нису имали право да прерађују готову кожу, власници ове фабрике узели су учешћа у оснивању повлашћене фабрике обуће у Београду. Била је то прва фабрика ове врсте у Србији. Године 1903. ова два предузећа спојила су се у једну фабрику. Иако је имала право да израђује само простију обућу, ова фабрика је ускоро почела да производи и обућу финије израде.

Поред ове фабрике, обућарски мајстори добили су у исто време нове конкуренте и на другој страни: фабрика за израду обуће „Герхардус“ из Медвинга отворила је у Београду своје велико стовариште готове обуће, а београдска Официрска задруга основала је радионицу за израду ципела и чизама.

Све се ово одиграло у време када је обућарски занат у Србији, после доста успешног сузбијања конкуренције увезене робе у последњој деценији XIX века, доживљавао снажнији размах. Међутим, стварање домаће индустрије обуће не само да је зауставило овај развој већ је довело и до озбиљнијег погоршања материјалног положаја обућарских мајстора.

Најзад, еснафски мајстори били су у ово време суочени са још једним видом конкуренције, можда и најопаснијим. Реч је о бесправном раду. Почетком XX века, како наводи Никола Вучо, у Београду је било више бесправних него еснафских обућара. Бесправни обућари су држали непротоколсане дућане и радионице, а често су радили и кришом, код својих кућа, или су ступали у најамни рад код имућнијих еснафских мајстора.²

У оваквим околностима долази унутар обућарског еснафа до још јаче међусобне конкуренције и, у вези с тим, продубљује се већ раније започето имовинско диференцирање обућарских мајстора. Већ крајем XIX и почетком XX века у Србији је било сразмерно мало имућнијих мајстора, нешто више је било средње имућних, а преовлађивале су ситне занатлије.

Са погоршањем материјалног положаја мајстора мењао се и њихов однос према радницима које су држали као помоћну радну снагу. Да би се одржали на тржишту у отежаним условима, мајстори су појачавали експлоатацију својих помоћника. На тај начин, све израженија капиталистичка конкуренција посредно се одржавала и на материјални положај и радне услове занатлијских радника.

Ова појава била је карактеристична за све занате у Србији крајем XIX века и почетком XX века, али је код кожарско-прерађивачких заната, можда, била и нешто израженија. На такав закључак наводи чињеница да су ћурчијски, сарачки, седларски, обућарски и опанчарски мајстори у односу на остале занате држали, у просеку, већи број помоћника. Тако је 1890. године однос између броја власника радњи и броја помоћника у појединим кожарско-прерађивачким занатима био следећи:³

¹ Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији, књ. I*, Београд 1954, 407—408.

² Исто, 377.

³ Исто, књ. II, 36—37.

Број власника радњи		Број помоћника
Сарачи и седлари	264	240
ћурчије	452	357
папучари	83	55
опанчари	774	1.046
обућари	1.599	1.256

У 1900. години овај однос је делимично измењен, и то у том смислу што је укупно било више помоћника него послодаваца, изузев код обућарског заната:

Број власника радњи		Број помоћника
сарачи и седлари	306	315
ћурчије	409	422
папучари	66	67
опанчари	964	1.155
обућари	1.774	1.547

Међутим, и поред нешто већег броја помоћника и за кожарско-прерађивачке занате у целини важи констатација да је помоћна радна снага мало коришћена. У ствари, већина мајстора имала је само једног помоћника — калфу или шегрта, доста их је било који су радили сами, док је био мали број мајстора који су држали по 2 и више помоћника.

Као што смо напред видели, сразмерно је најмање помоћника било код најраспрострањенијег кожарско-прерађивачког заната — обућарског. Подизање домаће индустрије обуће убрзало је процес пропадања већег броја ситних обућарских мајстора; они су били принуђени да свој занат обављају као парчетари, или су — да би исхранили себе и своје породице — радили као обичне крпе.⁴

Експлоатација занатлијских радника и помоћне радне снаге испољавала се у разним видовима, али су најраспрострањенији били: слабо плаћен рад, продужавање радног времена и погоршавање радних услова. Преовлађивање система рада на парче практично је онемогућавало било какво супротстављање условима које су диктирали послодавци.

Нарочито суровој експлоатацији били су изложени ученици у привреди (шегрти). Поред послова које су обављали у радњи учећи занат, они су били приморани да обављају и скоро све „газдине“ домаће послове, тако да је њихово радно време, у буквалном смислу, било неограничено. Уз ово, послодавци су били у могућности да свог ученика задрже дуже у шегртском статусу него што је било потребно да би се занат савладао.

Ни дужина калфенског стажа није била законски прецизно регулисана, чиме су се послодавци често користили да би за дуже време имали јефтинију радну снагу. Иначе, зараде калфи биле су по правилу веома слабе, нарочито у првој години калфенског стажа. Тако је, на пример, почетком XX века у Крушевцу први годишњи ајдук папуџијских и обућарских радника износио 30—60 динара;

⁴ Исто, 145. — Жалосна судбина бесперспективног обућара-крпе врло је пластично представљена у песми Војислава Илића *Обућар и његов син*.

после сваке године ајлук се повећавао за 30 до 60 динара, тако да је највећи ајлук, после неколико година службе могао да достигне износ од 600—800 динара.⁵

Б) Први покушај организовања кожарско-прерађивачких радника

Док су се на једној страни занатлијски мајстори огорчено борили да опстану у условима све израженије капиталистичке конкуренције, појачавајући при том експлоатацију и својих радника, на другој страни, међу занатлијским радницима, постепено се развија свест о класном заједништву и о потреби међусобног помагања у животной невољи. Тако се крајем XIX века јавила и полако сазревала идеја о међусобном удруживању радника ради самозаштите и поправке свог све тежег положаја. То је довело и до формирања првих радничких организација у Србији које су, и поред преовлађујућих обележја потпорних друштава, у ствари биле претходнице модерног радничког покрета.

Но, кад је реч о првим покушајима удруживања кожарско-прерађивачких радника, морамо се вратити неколико деценија уназад. Наиме, колико је засад познато, први покушај удруживања радника у Србији у циљу узајамног материјалног помагања учинили су чизмарске калфе у Београду, и то још у јуну 1858. године када су упутили молбу Управи вароши Београда да им одобри оснивање самосталног фонда „из којег би се у случају болести издржавати могли...“^{6а} Њихова молба прослеђена је Министарству финансија, које је 1. августа исте године упутило молиоце да се обрате Министарству просвете као надлежном органу.⁶ Ту се сасвим губи траг овом пионирском покушају, али је највероватније да је започета акција на овом месту и стала.

Почетком 10-десетих година под утицајем социјалистичког учења Светозара Марковића међу занатлијама у Београду почео је да се шири кооперативни покрет, који није мимоишао ни обућарске занатлије. Наиме, убрзо по оснивању Прве столарско-браварске дружине (9. фебруара 1870), за коју се сматра да је била прво кооперативно друштво у Србији, у новембру 1870. године у Београду је основана и „Прва обућарска дружина“. Она је окупила 15 чланова, а основни улог по члану износио је 10 дуката. Главна радња ове производне задруге била је наспрам Народног позоришта, а филијала на Сави. Дружина је у почетку, судећи бар по наглom повећању имовине, пословала доста успешно: почетна имовина од 10.149 гроша убрзо је (до 9. јануара 1871) порасла на 18.095 гроша, а затим на 22.460 гроша и 17 пара (стање на дан 1. априла 1871. године).⁷

Међутим, без обзира на успешан почетак, „Прва обућарска дружина“ је имала врло кратак век, исто као и остале произвођачко-занатлијске задруге које су у то време основане у Београду. Уследило је најпре опадање производње и осипање чланова, а то је врло брзо довело и до ликвидације дружине. Није нигде забележено када је ова дружина престала да постоји, али се зна да је то свакако било пре краја новембра 1871. године јер је Светозар Мар-

⁵ Н. Вучо, *н. д.*, књ. II, 262.

^{6а} Према књизи: Младен Вукомановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, Београд 1972, 166.

⁶ Исто.

⁷ *Раденик* (Београд), угледни број, 17. IV 1871; Д. Лапчевић: *Историја социјализма*, Београд 1922, стр. 72—73 — наведено према М. Вукомановић: *Радничка класа Србије*, 214.

ковић тада с огорчењем констатовао: „Али ево занатлијске дружине пропадају једна за другом. Опанчарска дружина растурила се, кројачка и обућарска пропала.”⁸

У ово време одушевљења за кооперативни покрет чињен је покушај да се оснује обућарска дружина и у Шапцу. Из једног документа се види да је био обављен упис чланова и да је била изабрана привремена управа, а затим су, 9. јануара 1871. године, усвојена правила будућег друштва и упућена министру финансија на одобрење. Пошто одговор о потврђивању правила никако није стизао, Михајло Јовановић је у име дружине 20. априла 1871. поново молио надлежног министра да се то што пре учини.⁹ Могуће је, дакле, да је и у Шапцу била основана обућарска дружина по угледу на београдску, али не располажемо подацима који би то и потврдили.

Иако су се кроз произвођачке дружине (задруге) удруживали мајстори-занатлије а не радници, оне, с обзиром на свој карактер и улогу која им је била намењена у склопу учења и практичног деловања Светозара Марковића, објективно представљају једну (прву) етапу у развоју радничког покрета у Србији.

И поред потпуног неуспеха првих занатско-произвођачких дружина, кооперативни покрет у Србији убрзо се обнавља и десетак година касније долази до оснивања нових кооперативних друштава, с тим што у њима одлучујућу реч почињу водити радници. И овога пута обућари су били међу првима. Наиме, у првој половини 1879. године основана је Задруга штампарских радника у Београду и то је било прво радничко кооперативно друштво у Србији. Две године касније у Београду је основана „Задруга обућарских радника”. Одлука о њеном оснивању донета је на збору одржаном 27. марта 1881. године на коме је било присутно око 20 обућарских радника. Том приликом усвојена су задружна правила, а њих је 11. јуна исте године потврдио министар финансија. Намера оснивача ове задруге била је да „удруженим радом и капиталом отворе обућарску радионицу”. Улог по једном члану износио је у почетку 100 динара, али је на збору одржаном 10. октобра 1882. год. повећан на 200 динара. Улог се имао уплаћивати у недељним ратама у износу од 1 динара. Према правилима, чланови ове задруге могли су бити само изучени обућарски радници. Нико од њих није могао имати приватну радњу, према томе сви су својим радом искључиво били везани за задружну радионицу. Готово сви чланови задруге били су калфе. Задруга је неколико година успешно пословала, о чему сведочи и биланс од 18. јула 1885. год. према коме је просечна месечна зарада по члану износила 68,8 динара. Какво је било даље пословање ове задруге — не знамо; међутим, њени чланови су се постепено „осипали”: у јулу 1885. било их је 11, 1887 само тројица. Задруга се ипак одржала све до 1890. год. када је престала са радом.¹⁰

И у овом случају за примером београдских обућарских радника пошли су и њихови другови у Шапцу, који су у лето 1881. год. такође основали обућарску задругу. Упркос сметњама које им је чинио обућарски еснаф у Шапцу, и ова задруга је једно време добро пословала али је њен век, по свој прилици, био веома кратак.¹¹

Како се кооперативни покрет постепено распростирао и по унутрашњости, иницијативе за удруживање обућарских радника почеле су се јављати и у другим местима Србије. Тако је у другој половини 1889. год. основана „Задруга зајечарских обућара” (њена

⁸ Раденик 29. XI 1871.

⁹ М. Вукомановић, н. д., 215.

¹⁰ Исто, 220.

¹¹ Исто, 220.

правила су потврђена 20. октобра 1889). У Аранђеловцу 5. марта 1890. год. седам обућарских радника склопило је уговор о оснивању задруге. Следеће године у Београду је основана задруга под именом „Обућарска слога” (њена правила су потврђена 5. новембра 1891). Исте године основана је и Пожаревачка обућарска задруга (правила потврђена 26. XI 1891), а престала је да ради 16. III 1893. год. Обућарска задруга која је у то време основана у Нишу (правила потврђена 7. II 1892) имала је карактеристичан назив: Нишка радничка обућарска задруга. У априлу 1893. ова задруга је отворила своју радионицу. Постојала је још и Пиротска обућарска задруга (правила потврђена 15. V 1897). Иначе, занимљив је податак да се поводом оснивања ове задруге пиротски обућарски еснаф жалио Министру народне привреде наводећи, између осталог, да су сем једног мајстора сви остали чланови задруге калфе.¹²

Попут београдске Задруге обућарских радника, 1882. године основана је и „Задруга сарачко-седларских-тапацирерских радника у Београду”. Правила ове задруге потврдио је министар народне привреде 19. новембра 1882. године. У оснивању задруге учествовало је 12 радника чији је био заједнички циљ „да удруженим радом и капиталом отворе и за себе раде сарачко-седларску-тапацирерску радњу”. По замисли, а и по начину рада било је то чисто социјалистичко радничко друштво. Према правилима, задругари нису могли имати сопствену радњу. Радно време није било одређено него се радило према потреби, а зараде су исплаћиване према тарифи коју су сами задругари одредили. Основни капитал био је подељен на 50 удеоница, с тим што је сваки члан могао имати више удеоница. Међутим, на првом редовном збору, 30. јануара 1883, у правилима је извршена измена у том смислу што је одређено да сваки члан чисту добит прима само на једну удеоницу док му се на остале исплаћује камата. Иначе, било је предвиђено да се чист приход распоређује на следећи начин: 5% за резервни фонд, 45% за увећање задружне имовине, а 50% се дели на једнаке делове за све чланове. Задругари су имали жељу да приме више чланова. Удеонице у вредности од 120 динара могле су се отплаћивати алатом и материјалом или улогом од по 3 динара месечно. У 1883. години задруга је успешно радила. Имала је главну радионицу у Београду, код „Позоришне кафане”, а исте године отворила је и филијалу у Смедереву, што ју је довело у сукоб са тамошњим сарачким еснафом. Већ у следећој, 1884. години избили су сукоби међу задругарима и то је био почетак пропадања задруге. У 1885. односи су се још више заоштрили а задруга је истовремено доспела у тежак материјални положај. Потражен је лек у смењивању старе управе која је задружну имовину уступила за дуг једном приватном мајстору. Али помоћи више није било и задруга се убрзо растурила (половином 1885).¹³

Почетком 90-тих година прошлог века у Београду је постојало Друштво сарачко-седларских радника (које се помиње у 1891), али о његовом настанку и раду немамо готово никаквих података. Суђећи по томе што је друштво имало своју радионицу, то је такође морала бити радничка задруга. Занимљиво је да је ово друштво прописало дванаесточасовно радно време за своју радионицу, и то од 6 до 12 и од 13 до 19 часова.¹⁴

Упоредо с развојем и ширењем радничког кооперативног покрета у Србији почињу да се стварају и радничка потпорна друштва.

¹² Исто, 223 (у напомени 366).

¹³ М. Вукомановић, *Радничке организације у Србији до 1903, Токови револуције I*, Београд 1967, 22.

¹⁴ М. Вукомановић, *Радничка класа Србије*, 65.

Тако је (двадесет три године после напред поменутог покушаја удруживања чизмарских калфи) 25. августа 1881. год. у Крагујевцу основано прво потпорно друштво обућарских радника у Србији, чији је пуни назив био: Друштво за потпомагање обућарских радника у Крагујевцу.¹⁵ На жалост, о деловању овог друштва немамо никаквих података.

Десетак година касније, када је под утицајем политичког деловања водећих социјалиста и најсвеснијих радника ојачала свест о нужности самосталног организовања радника, тј. одвојено од послодавца, долази до оснивања више социјалистичких радничких друштва у Србији, која поред основних обележја удружења за међусобно помагање имају, у мањој или већој мери, и карактер класно-борбених радничких организација. Међу тим радничким организацијама новог типа било је и „Радничко обућарско друштво за умно развиће и братску помоћ”, које је, уз подршку тадашњих социјалиста, 13. децембра 1893. године основала једна група обућарских радника у Београду. Судећи на основу правила,¹⁶ Друштво је себи одредило доста обимне задатке, од којих су главни садржани у следећим одредбама: „Стручно и умно развиће својих чланова, а то ће се постићи: устаном школе, устаном књижнице, приређивањем предавања, потпомагањем чланова у случају немања рада, оне који отпутују, допутују или пропутују и то који су чланови једног оваквог друштва. Друштво ће према приликама заступати оклеветане своје чланове на надлежном месту... Друштво ће набављати и по могућству радницима обућарским рад, нарочито својим члановима, а мајсторима раднике... Друштво ће само или у договору са којим радничким друштвом основати стручну школу и издавати један стручни лист... Друштво ће се трудити да сваке године приреди по једну изложбу у производима из своје струке...”

Дакле, и поред извесних обележја карактеристичних за синдикални покрет, који је тада у Србији био тек у повоју, Радничко обућарско друштво било је још далеко од идеје о нужности организоване класне борбе. У његовим правилима не уочава се јасно ни идеја о значају класног васпитања чланства; уместо тог циља, углавном се инсистира на стручном образовању и усавршавању у занату. Што се тиче материјалног положаја радника, једино се рачунало на потребе интервенисања у случајевима „немања рада” и када су радници на путовању. Све то говори да се Радничко обућарско друштво по својим програмским задацима налазило негде на средини између класног потпорног друштва и класно-борбене синдикалне организације.

По једном свом задатку, предвиђеном правилима, Радничко обућарско друштво следило је тежње савременог међународног радничког покрета. Реч је о 29. и 30. члану правила којима се предвиђа да друштво сваке године прославља 1. мај „најсвечанијим начином као и сви радници културних земаља”, и да сваке године шаље „по једног или више заступника на интернационални међународни конгрес раднички, било само или у договору са „Савезом” (= Српски занатлијско-раднички савез, основан 1892. године. — Д. И.) или другим радничким друштвом”.

Иако је првенствени задатак Друштва био да помаже и штити обућарске раднике, правилима је било предвиђено да, поред радника и радница, редовни чланови могу бити и мајстори. Изгледа да је ову могућност користило само мали број мајстора: разлог је свакако био

¹⁵ Исто, 192.

¹⁶ Правила овог Друштва објављена су у листу *Занатлијски савез* од 6. I 1894.

тај што је Друштво програмски у целини било окренуто интересима радника. Међутим, у почетку свог рада Друштво није привукло већи број радника. Тек у првим месецима 1894. године, развијајући ширу активност, оно је окупило већину београдских обућарских радника.

На збору одржаном 2. јануара 1894. године одлучено је да Радничко обућарско друштво постане члан Српског занатлијско-радничког савеза и да сарађује с њим. До ове сарадње је и дошло, и то највише у акцијама везаним за оснивање школе, приређивање забава и другим манифестацијама.

Управа Друштва покушала је прво да оснује радничку обућарску школу у сарадњи са Српским занатлијско-радничким савезом. Пошто је тај покушај пропао, управа је на седници од 17. јула 1894. године одлучила да само Друштво оснује школу и да она почне да ради 1. августа исте године. Поводом ове одлуке лист *Знатлијски савез* је донео изјаву управе у којој се, поред осталог, каже: „Мислимо да је доста било да приправници по неколико година буду измењари по кућама а кад се ослободе ни беле у занату, то треба једном да увиде мајстори па да се батале досадашње њихове практике.”¹⁷ По овој изјави могло би се закључити да је Друштво у свом практичном раду имало радикалније циљеве него што је то било речено у правилима.

Настава у радничкој обућарској школи почела је 4. септембра 1894. године. Предавања су држана у Теразијској основној школи. У настави су били заступљени следећи предмети: кројење, цртање, српски језик и рачун. Пошто мајстори нису подржали Друштво у овом подухвату, за редован упис у школу није се јавио довољан број ученика, па је уписивање продужено до 1. новембра. Управа Друштва позвала је београдске мајсторе „да и они помогну ово радничко дело, било материјално било морално. Нарочито би требало да пораде код својих млађих да се уписују у ово друштво као чланови и у његову школу као ученици”.¹⁸ Међутим, еснаф обућарски није пружио тражену помоћ. Али, упркос томе, ова прва стручна школа коју су основали организовани радници у Србији радила је нормално, а рекли бисмо и успешно — бар у току прве године. За њен рад карактеристична су следећа два детаља: на дан 6. јануара 1895. год. организована је изложба ученичких радова; управа Друштва одала је захвалност обућару Милошу Савићу у листу *Социјалдемократ* од 6. јула 1895. за његов рад у школи и предавања из цртања и кројења. Иначе, изгледа да је похађање једног разреда у овој школи трајало четири месеца. Закључујемо то на основу огласа Друштва у *Социјалдемократу* од 2. јануара 1895. који поред позива за упис у школу садржи и обавештење да су први ученици успешно завршили прву годину. Уз овај оглас редакција листа је, са своје стране, упутила позив обућарским радницима „да се уписују у школу овога младога и честитог друштва”. Може се, дакле, претпоставити да је у јануару 1895. обављен и други упис ученика (у прву и другу годину) и да је друга наставна година завршена до јула 1895, али се више ништа не зна шта је даље било са овом школом.

Као што је и правилима било предвиђено, Радничко обућарско друштво је развило велику активност око организовања првомајских прослава. Тако је 1894. године припремило програм прославе 1. маја. Радници су се изјутра окупили пред „Радничком касином” с намером да са српском тробојком пробу кроз град до Калемег-

¹⁷ *Знатлијски савез* 31. VII 1894.

¹⁸ *Знатлијски савез* 23. X 1894.

дана, а одатле да се врате Кнез-Михајловом улицом и поред „Лондона” оду у Топчидер, где би се одржало весеље. Међутим, полиција није одобрила одржавање прославе и жандарми су наредили радницима да се разиђу. Наредне године, 1895, Друштво је опет узело учешћа у прослави 1. маја.¹⁹

У другој половини 1895. године губи се траг овом Друштву, тако да не знамо докад је постојало, какве је све активности даље развијало и из којих је разлога обуставило рад. Но, иако није било дугог века, оно је одиграло значајну улогу у процесу који је представљао припремање терена за стварање самосталног радничког покрета у Србији. Ова улога поготово је била видна у даљем организовању обућарских радника.

ОСНИВАЊЕ САВЕЗА КОЖАРСКО-ПРЕРАБИВАЧКИХ РАДНИКА СРБИЈЕ И ЊЕГОВА ДЕЛАТНОСТ У ПЕРИОДУ 1903—1914.

А) Оснивање савеза

У последњој деценији XIX века радници у Србији с више енергије и одлучности улазе у борбу против експлоатације. Раднички штрајкови, који су раније били реткост, сада се јављају све учестаније, додуше и даље као израз стихичног отпора и немирења са постојећим стањем. У то време јавио се и први штрајк обућарских радника — у Неготину крајем 1896. Штрајк је вођен у организацији неготинског Радничког друштва.²⁰

У тежњи да економска и политичка борба радништва Србије добије јасан смер и вид организованости, водећи социјалисти из редова интелектуалаца залажу се за синдикално организовање радника и у том смислу предузимају одређене практичне мере. Преко листа *Социјалдемократ*, који је почео излазити у првој половини 1895. године, вођена је систематска агитација за оснивање струковних радничких организација чији основни циљ неће више бити само међусобно помагање и рад на просвећивању него и заједничка борба удружених радника против послодаваца, ради побољшања свога положаја и заштите класних интереса.

Први модел такве чисто синдикалне радничке организације у Србији представљало је „Друштво опанчарских радника за умно развиће и братску помоћ”, које је основано у Београду 20. јануара 1896. године.²¹ У оснивању овог Друштва активно су учествовали социјалисти окупијени око *Социјалдемократа*. Такође под утицајем социјалиста поједина раније основана радничка потпорна друштва трансформисала су се у ово време тако да су добила обележја синдикалних организација. Значајан моменат за даљи рад на синдикалном организовању радника представљало је оснивање Радничког друштва у Београду (11. маја 1897), које је, иако основано као месна радничка организација, убрзо постало борбено језгро целокупног радничког покрета у Србији. Међутим, реакционарни режим који је завео др Владан Борбевић као председник владе (од 11. октобра 1897. до 12. јула 1900) систематски је онемогућавао шире деловање Радничког друштва, да би му коначно после ивањданског атентата

¹⁹ Сви подаци о Радничком обућарском друштву за умно развиће и братску помоћ узети су према: М. Вукомановић, *Радничке организације у Србији до 1903*, 83—86 и *Радничка класа Србије*, 230—232.

²⁰ М. Вукомановић, *Радничка класа Србије*, 245.

²¹ *Социјалдемократ* 28. I 1896.

1899. год. осујетио сваки рад. Тада су путем полицијског притиска растурена и сва социјалистичка друштва и синдикалне организације.

У нешто повољнијим политичким приликама насталим средином 1900, после пада Владана Борђевића, започео је процес постепеног обнављања радничког покрета. Почетком 1901. поново је на иницијативу водећих социјалиста основано Београдско радничко друштво у које се само за неколико месеци учланило 318 редовних чланова, од којих су 33 били обућарски радници. Иначе, редовни чланови овог друштва могли су бити само радници и раднице. Када је на првој редовној скупштини (1. јула 1901) изабрана нова управа овог друштва, у његовом најужем руководству био је и обућарски радник Чеда Мишовић (потпредседник друштва).²²

Београдско радничко друштво, као руководећи центар социјалистичког и радничког покрета, обновило је и знатно проширило раније започете акције око оснивања синдикалних организација. Био је то преломни моменат у развоју радничког покрета у Србији. „Под руководством Београдског радничког друштва српски пролетаријат прешао је у оштру борбу за побољшање услова живота и рада. Истицањем радничких захтева на зборовима, путем резолуција, петиција и јавних демонстрација, скренута је пажња послодавцима и надлежним органима да се српски пролетаријат буди и одлучно тражи своја права, супротстављајући се класној експлоатацији.“²³

Током 1901. и 1902. год. поред Београдског радничког друштва основано је више других општесоцијалистичких радничких организација. То је време и ујурбаног рада на обнављању синдикалног радничког покрета. Прво је почетком 1901. год. обновљено деловање раније основане „Дружине типографских радника“, а затим је током исте године основано још пет струковних синдикалних организација, и то: „Савез грађевинских радника“, „Слога књигоvezачких радника“, „Савез металских радника“, „Савез дрводељских радника“ и „Удружење трговачких помоћника“. Седиште свих ових организација било је у Београду а делокруг рада на територији целе Србије. Њихов основни циљ био је да штите интересе својих чланова, да се боре за побољшање њиховог економског положаја и услова рада и да раде на њиховом идејном, просветном и стручном уздизању.

У овој, за раднички покрет Србије по много чему преломној години, јавио се покушај оснивања синдикалне организације обућарских радника. На томе је радила група обућарских радника из Београда и, по свој прилици, све припреме биле су доведене до краја. Наиме, била су израђена правила и за 12. август 1901. био је заказан збор на коме је требало да се правила прочитају²⁴ и, вероватно, донесе одлука о оснивању синдиката. Није познато да ли је овај збор одржан, а сигурно је да замишљени план није остварен.²⁵

Карактеристично је да су обућарски радници првобитно тежили да створе засебну синдикалну организацију, што је био случај и са опанчарским радницима. То је свакако био резултат искустава из ранијег периода у коме су радници ових двеју струка испољили запажену активност на плану удруживања кроз кооперативна

²² *Раднички лист* 7. VII 1901.

²³ М. Вукомановић, *Радничка класа Србије*, 250—251.

²⁴ *Стари раднички лист* 4. VIII 1901.

²⁵ Групу која је радила на оснивању ове синдикалне организације вероватно су сачињавали обућарски радници окупљени око Београдског радничког друштва. Како смо напред навели, међу члановима Београдског радничког друштва била су 33 обућара.

и потпорна друштва. Међутим, нове околности и сложенији програмски задаци који су се наметали радничком покрету у првој фази стварања класноборбених синдикалних организација захтевали су да се организовање радника врши и на ширем плану, да се повезују сродне струке како би се добило у масовности и борбеној снази појединих синдиката. Дакле, могуће је да је и ово био један од разлога што није дошло до оснивања синдиката обућарских радника.

Идеја о оснивању посебног синдиката обућарских радника убрзо је одбачена, да би се почетком 1902. године приступило припремама за оснивање Савеза кожарско-прерађивачких радника у који је поред обућара, требало да уђу и остали радници који су радили на кожарско-прерађивачким пословима. Деветог марта 1902. године преко *Радничких новина* најављено је да ће се „ускоро у Београду“ основати синдикат Савеза кожарско-прерађивачких радника. За кратко време јавило се 150 радника који су изразили жељу да ступе у своју синдикалну организацију. Најзад је 31. марта одржан збор обућарских, кожарских, седларских, опанчарских и кожухарских радника, на коме је изабран одбор који је добио задатак да састави правила и сазове нови збор. На следећем збору, одржаном 12. маја 1902. године усвојена су правила и изабрана је привремена управа, чији је мандат имао да траје до прве редовне скупштине. Привремена управа је убрзо позвала све раднике који обављају кожарско-прерађивачке послове — обућаре, опанчаре, папучаре, ћурчије, сараче, седларе и кожаре, — да се уписују у свој синдикат почев од 18. маја 1902. године.²⁶ Међутим, од овога дана за дуже време немамо никаквог помена о синдикату кожарско-прерађивачких радника. Једино можемо, на основу каснијих података, закључити да је ова организација после извесног временског престала да функцио нише.²⁷

Уколико је и било озбиљнијих настојања да се током наредних месеци овај синдикат активира, од њих се морало одустати после мартовских демонстрација и државног удара од 24. марта 1903, када земљу захвата нови талас политичке реакције и полицијског терора. У том периоду, који је, срећом, кратко потрајао, био је готово умртвљен рад и оних радничких организација које су раније биле веома активне.

После мајског преврата настају веома повољни услови за даљи развој социјалистичког и синдикалног радничког покрета у Србији. Водећи социјалисти, окупљени око Београдског радничког друштва и Радничког савеза (који је основан 15. маја 1903), одлично су искористили ову прилику за прелазак у нову, одлучујућу етапу у којој су ударени чврсти темељи за даљи развој радничког покрета. Припремајући се за одржавање свог првог конгреса, Раднички савез, који сада представља синдикалну централу у Србији, истовремено предузима широку акцију за оснивање нових радничких орга-

²⁶ *Радничке новине* (у даљем тексту: *РН*) 23. II, 9. и 23. III, 6. IV, 18. и 25. V 1902.

²⁷ М. Вукомановић о даљој судбини овог Савеза износи следећу претпоставку: „По свему изгледа да је овај Савез после мартовских демонстрација престао са радом.“ (*Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, 262). Међутим, та претпоставка тешко се може прихватити пошто је мало вероватно да је организација могла постојати и радити читавих седам месеци а да о томе не остане никаквог трага, па ни у *Радничким новинама* које су регистровале и најситније акције радничких организација. Чини нам се много вероватнијим да је знатно пре мартовских демонстрација дошло до обустављања активности (ако је ње уопште и било) и растурања организације.

низација и у Београду и по унутрашњости. На томе се радило ујур-
бано да би се пре конгреса Радничког савеза створила што масов-
нија база организованих радника и тиме створили услови за осни-
вање Социјалдемократске странке.

У оквиру ове тактичке замисли спроведено је и обнављање Са-
веза кожарско-прерађивачких радника. Наиме, одлука о поновном
образовању овог синдиката донета је на збору кожарско-прерађи-
вачких радника одржаном у Београду 6. јула 1903. године. Том при-
ликом усвојена су нова правила организације и изабрана је управа
са председником Миланом Стојадиновићем на челу. Одлучено је да
Савез одмах ступи у Раднички савез, па су изабрани и делегати за
I конгрес Радничког савеза.²⁸

Иако је правилима било предвиђено да у овај Савез улазе сви
радници који обављају кожарско-прерађивачке послове, опанчарски
радници нису учествовали на збору на коме је Савез обновљен. Се-
дам дана касније, 13. јула 1903, опанчарски радници из Београда
одржали су у кафани „Сићево“ конференцију, на којој су донели
одлуку да се упишу у Савез кожарско-прерађивачких радника. Ме-
ђутим, крајем 1903. и почетком 1904. године јавља се снажан покрет
међу опанчарским радницима за оснивање посебног синдиката. Ова
замисао је спроведена у дело 8. фебруара 1904. године, када је у
Крагујевцу, у кафани „Палигорић“ одржана оснивачка скупштина
Савеза опанчарских радника.²⁹

Чланом 3. Правила Савеза кожарско-прерађивачких радника
формулисан је циљ Савеза: да штити интересе својих чланова и да
им пружа материјалну и моралну помоћ. А да би одговорио овом
задатку, Савез је био дужан: а) да се стара о побољшању положаја
својих радника и њиховом усавршавању у занату; да помаже да се
уреде односи између мајстора и радника; б) да пружа помоћ својим
члановима кад немију послу и на путовању; в) да им дије моралну
и правну помоћ и да — уколико зато има могућности — потпомаже
своје чланове у случају болести.

Правилима је, даље, одређено да редован члан Савеза може
бити сваки радник и радница кожарско-прерађивачке струке, без
обзира на квалификације, док су ванредни чланови могли бити уче-
ници и раднице.³⁰

Б) Организација и деловање Савеза у периоду 1903—1912.

1. Организациона питања: Рад Савеза на omasовљавању и ширењу синдикалног покрета међу кожарско-прерађивачким радницима

Одмах по оснивању Савеза предузете су мере да се, најпре у
Београду, организацијом обухвати што већи број радника. Иако је
управи Савеза у томе огромну помоћ пружао Раднички савез, нако
је међу радницима постојало велико интересовање за синдикат, овај
посао није текао нимало глатко. Показаћемо то детаљније на при-
меру акције коју је управа Савеза водила да би у организацију
укључила раднике фабрика кожа и обуће на Чукарици.

²⁸ РН 9. VII 1903.

²⁹ РН 17. VIII 1903. и 18. II 1904; Жарко Јовановић, *Органи-
зација и борба опанчарских радника у Србији 1903—1914, Токони револу-
ције IX*, Београд 1973, 285. и 287.

³⁰ Правила Савеза кожарско-прерађивачких радника објављена су у
Радничким новинама од 17. VII 1903.

У Фабрици кожа Јована Р. Барловца и Фабрици обуће Јована Бурића било је запослено у то време око 150 радника и сасвим је логично да је управа Савеза желела да на самом почетку свог деловања освоји позиције у овој средини. Акција је почета без оклевања и већ за 3. август 1903. заказан је збор радника ових двеју фабрика на коме је делегат Радничког савеза Стеван Васиљевић имао да говори о потреби уписивања радника у струковне синдикате. Такође је било предвиђено да се на овом збору изврши упис чланова у синдикалну организацију и изабере „управа која ће вршити све послове и која ће стајати у вези са Радничким савезом непосредно”.³¹ Вероватно је збор одржан, али не располажемо подацима из којих би се видело шта је на њему постигнуто. Међутим, зна се да је убрзо после тога Савезу кожарско-прерађивачких радника приступио изванредан број радника с Чукарице и да су они почели да делују међу неорганизованим радницима, тј. да „сазивају зборове на којима говоре о тешком положају радника и потреби организовања и борбе против послодаваца”.³²

У склопу ове активности уследио је и први штрајк радника Фабрике обуће на Чукарици почетком јануара 1904. године. Иако је штрајк вођен уз подршку Главног радничког савеза, управа фабрике, послуживши се лукавством, успела је да ствар преокрене у своју корист. Наиме, пристајући на постављене захтеве радника, она је, под изговором да то чини привремено, одстранила из фабрике најактивније организоване раднике. Тиме се вероватно хтело ставити до знања осталим радницима да ни у будуће „бунтовници” неће проћи некажњено.³³

Међутим, Главни раднички савез и Савез кожарско-прерађивачких радника нису одустали од свог плана па је убрзо, крајем марта 1904, у овој фабрици избио и други штрајк. И тај повод је искоришћен да радници схвате да у својим захтевима могу успети само ако се организују и иступе јединствено. На другој страни, и послодавац је морао да попусти па је управа Фабрике обуће 3. априла 1904. пристала да убудуће запошљава само раднике организоване у Чукарничком радничком друштву.³⁴

Овде треба напоменути да се у почетку и Чукарничко радничко друштво супротстављало акцији укључивања радника у одговарајуће синдикалне савезе, што је такође имало великог утицаја на релативно споро приступање радника фабрика кожа и обуће своје синдикату. У априлу 1904. одржана је заједничка конференција управа синдикалних савеза кожарско-прерађивачких, металских и дрводељских радника и управе Чукарничког радничког друштва на коме је постигнута сагласност да се чукарнички радници могу уписивати у одговарајуће синдикалне организације. Овим је био отворен пут за

³¹ РН 1. VIII 1903.

³² М. Вукомановић, Л. Ивановић, Ж. Јовановић, Чукарица — Раднички покрет и НОБ, Београд 1972, 55—56.

³³ Исто, 83—84; РН 10. I 1904. — Уз обавештење о узроцима штрајка Радничке новине су у истом броју објавиле текст прогласа радника-штрајкаша, који је био штампан као плакат. У том прогласу, између осталог, посебно се апелује на солидарност осталих радника: „Другови радници! — Једина је нада наших експлоататора неслога и недругарство међу нама. Покажимо да ће се нада ових капиталиста изјаловити. [...] Солидарност и другарска љубав — то су једина средства да се помогнемо, а довољна и да победимо. — Стога драги другови нека нико не иде на рад у ову фабрику. Не падајмо у јаму коју нам копају наши противници...”

³⁴ Вук Вианер, Синдикално-штрајкачки покрет у Србији 1903—1910, Историја XX века — зборник радова, VI, Београд 1964.

даљу акцију Савеза кожарско-прерађивачких радника у фабрикама кожа и обуће на Чукарици.³⁵

13. јуна 1904. чукарички обућарски радници одржали су збор у „Великој кафани” на коме су расправљали о свом политичко-синдикалном организовању. Истог карактера био је и заједнички збор обућарских и металских радника Чукарице, који је одржан 17. октобра 1904. на иницијативу Главног радничког савеза, чији је делегат Драгиша Лапчевић иступио као „главни референт”.³⁶ Том приликом одређени су синдикални повереници чији је задатак био да уписују раднике у одговарајуће синдикалне организације.

Главни раднички савез наставио је да и даље у име радника контактира са управама фабрика кожа и обуће. Резултат тог посредовања био је, између осталог, и споразум постигнут почетком 1905. са власницима Фабрике обуће да синдикално организовани радници који су запослени у овој фабрици могу куповати обућу са попустом од десет одсто.³⁷ Наизглед занемарљива појединост, али која веома пластично указује на умешну тактику и упорност коју је испољавало руководство синдикалног покрета у свом агитационо-пропагандном и дневно-практичном деловању.

Тек после упорне агитације и оваквих конкретних акција на Чукарици је почетком 1905. године основан Клуб кожарских радника, који је развио плодну политичку и просветно-културну активност³⁸, али је дуго деловао мимо Савеза (вероватно и због приличне удаљености чукаричког насеља од Београда). Коначно 11. августа 1906. године на збору радника фабрика кожа и обуће основан је Пододбор Савеза кожарско-прерађивачких радника³⁹ који је деловао као огранак синдикалне централе на Чукарици.

Но, вратимо се од ове епизоде почетку.

Мада је правилима било назначено да је делокруг Савеза кожарско-прерађивачких радника цела Србија, у првих неколико месеци по оснивању његово чланство чинили су искључиво радници из Београда. Тек пред крај 1903. године основан је пододбор у Шапцу⁴⁰ и то је била прва синдикална организација кожарско-прерађивачких радника у унутрашњости.

Судећи по податку да је за непуно пола године кроз Савез „прошло” 285 чланова (в. *Табелу* бр. 2), међу кожарско-прерађивачким радницима у Београду владало је у почетку велико интересовање за синдикалну организацију. Међутим, извесну забуну ствара податак да је на крају године (1903) у организацији било веома мало „исправних” чланова — свега 51.

У ствари, управа Савеза чим се организационо консолидовала, окренула се, као свом првом задатку, агитацији за повећање броја чланова и стварање синдикалних пододбора у унутрашњости. У том погледу вероватно је имао посебно задужење агитациони одбор који је изабран на скупштини Савеза 20. јуна 1904.⁴¹ Преко *Радничких новина* веома учестано, нарочито у 1904. години, упућивани су кожарско-прерађивачким радницима позиви да се организују. Најчешће су ти позиви имали мобилизаторски призив (на пример: „Са-

³⁵ М. Вукомановић, Л. Ивановић, Ж. Јовановић *н. д.*, 53—54.

³⁶ Исто, 55; *РН* 12. VI и 20. X 1904.

³⁷ *РН* 26. III 1905.

³⁸ М. Вукомановић, Л. Ивановић, Ж. Јовановић, *н. д.*, 55—56.

³⁹ *РН* 19. VIII 1906.

⁴⁰ *РН* 13. XII 1903.

⁴¹ *РН* 26. VI 1904.

мо ако се организујемо сви у своје стручне синдикате можемо доћи до нашег циља зашто се боримо“;⁴² „Позивају се исто тако и неорганизовани радници да се упишу у свој синдикат, јер је то једини пут да поправе своје бедно стање“;⁴³ „... а они другови који се још нису организовали, да то учине што пре, јер крајње је време“⁴⁴). Али упоредо са битком за нове чланове управа Савеза непрекидно је, тако рећи од првих дана, имала велике кубуре са оним радницима који су приступили организацији али нису уредно испуњавали обавезу плаћања чланског улога. Стога је у *Радничким новинама* објављено небројено позива неуредним члановима да измире заосталу чланарину, односно упозорења на члан 11 правила којим је било предвиђено губљење права на чланство ако се без оправданих разлога за шест недеља не уплате члански улози.

Захваљујући борбеном расположењу које је обузело већину радника, чему су највише допринела општесоцијалистичка радничка друштва која су у првим годинама XX века била основана у готово свим местима у Србији где је било радника, Савез кожарско-прерађивачких радника успео је да релативно брзо створи разгранату мрежу својих организација у унутрашњости земље. Тако, већ средином 1904. Савез је имао своје пододборе у Шапцу, Пожаревцу, Крагујевцу, Нишу, Чачку, Лесковцу и Књажевцу,⁴⁵ а до краја те године основани су пододбори или повереништва у још десет места — у Крушевцу, Ваљеву, Пироту, Врању, Смедереву, Јагодини, Горњем Милановцу, Паланци, Алексинцу и Свилајнцу (в. *Табелу* 1). Но, мора се одмах рећи да овај податак треба примити с резервом. Наиме, могуће је да је у неколико случајева у евиденцији Савеза било регистровано оснивање организација на основу непоузданих извештаја с терена. Сасвим је вероватно да су у неким од наведених места формално били основани пододбори али се, из разних разлога, сва њихова активност на томе и завршила. Треба такође имати у виду да је овај Савез у почетку показивао тенденцију да као своје чланове организује и опанчарске раднике, упркос чињеници да је била основана посебна синдикална централа за опанчаре. Због тога је, по свој прилици, било неких пододбора који су при оснивању обухватили и опанчарске раднике, а чим су се ови одвојили, остали су без потребног броја чланова.

Све ово може нам послужити као објашњење неподударања података који се односе на синдикалне пододборе у *Табели* бр. 1 и бр. 2. Треба само још додати да су се и неки правилно основани пододбори расформирали још у току прве године свог живота. Разлози су могли бити и објективне тешкоће и субјективне слабости, како у ком случају. На жалост, нисмо у могућности да утврдимо кад и колико дуго су поједине синдикалне организације прекидале делатност, пошто *Радничке новине* о томе углавном нису доносиле обавештења.

Нову недоумицу ствара податак да је у току целе 1904. године, у којој је основано толико пододбора, „прошло кроз организацију“ укупно 245 радника (за 40 мање него у једном полугођу претходне године, на самом почетку рада!) и да је крајем децембра било свега 80 „исправних“ чланова (в. *Табелу* бр. 3), тј. оних који су редовно плаћали чланарину. У недостатку других аргумената, остаје нам да закључимо да је члански улог (= у почетку 20 пара недељно, а по-

⁴² РН 13. XII 1903.

⁴³ РН 7. IV 1904.

⁴⁴ РН 15. II 1905.

⁴⁵ РН 7. VII 1904.

сле усвајања нових правила⁴⁶ у 1904. — 30 пара + 1 динар за упис) представљао приличан терет за већи број и иначе материјално угро-жених радника и да је то био основни разлог што се показивала тако велика разлика у рубрикама „прошло кроз организацију” и „број исправних чланова на крају године”. Овде се мора нагласити да су у организацији остали као њени активни чланови и они „неисправни”, који нису уредно плаћали чланарину. Према томе, штета је што извештаји о раду синдикалних организација не садрже и податке о броју активних, синдикалној борби привржених радника, без обзира на то да ли су уредно извршавали обавезу плаћања чланарине.

1905. година представљала је за Савез кожарско-прерађивачких радника период стабилизације. То се највише одразило на значајном повећању броја чланова (прошло кроз организацију у току године 665, „исправних” на крају године 243). Што се тиче броја пододбора и повереништава, стање се није битно променило, али је зато дошло до „пречишћавања” — остале су оне организације које су имале услова за активан рад.

Велики скок учињен је тек у 1906. години када је функционисало 20 пододбора и 1 повереништво, а и број чланова се, у односу на претходну годину, скоро удвостручио. Занимљиво је поменути да је на годишњој скупштини одржаној 26. фебруара 1906. године одбијен предлог да се у организацију примају и ученици (шегрти) — са образложењем да би у том случају послодавци „још више ученике тиранисали”.⁴⁷

Анализа коју је извршила управа Савеза у почетку 1906. године показала је да у више пододбора није био организован ни један сарачки и ћурчијски радник; ово је био разлог да Савез стави у дужност свим спојним организацијама да развију живу агитацију и међу овим радницима.⁴⁸

На велики прилив нових чланова у 1906. години, као и на удвостручавање броја организација утицали су свакако највише успеси постигнути у штрајковима и тарифним борбама. Разуме се, упоредо са тим успесима ишла је и интензивнија агитација. У Београду је у јулу 1906. године поново конституисан Агитациони одбор Савеза, који је одржао више састанака. Поред развијања агитације за омасовљавање организације, овај одбор био је овлашћен и да контролише да ли чланови редовно плаћају улоге.⁴⁹ И пододбор у Нишу имао је у овој години Агитациони одбор, који је одржавао конференције са радницима.⁵⁰

После у сваком погледу успешне 1906. године, у следећу 1907. годину се ушло са још већим амбицијама. Нарочито је велика пажња посвећена организовању и укључивању у тарифни покрет папучарских радника у Београду. (На конференцији ових радника изабран је и посебан Агитациони одбор.)⁵¹ У овоме се у потпуности ус-

⁴⁶ Нова правила Савеза кожарско-прерађивачких радника усвојена су на скупштини одржаној 20. јуна 1904. у кафани „Шуматовац” у Београду (РН 16. и 26. VI 1904), где је у прво време био „друштвени стан” ове синдикалне централе. Нова правила су касније (у октобру) одштампана и потом слата организацијама у унутрашњости.

⁴⁷ РН 9. III 1906; *Синдикални покрет у Србији 1903—1919, том I, књ. 4* (у даљем тексту: *Синдикални покрет у Србији*), 102.

⁴⁸ РН 30. III 1906.

⁴⁹ РН 17. VII 1906.

⁵⁰ РН 29. VI и 15. VII 1906.

⁵¹ РН 31. III 1907.

Табела бр. 1.

**ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ОСНИВАЊА ПОДОДБОРА И
ПОВЕРЕНИШТАВА (за период 1903—1912)***

Година	Редни број	Место у коме је основан пододбор или повереништво	Датум оснивања	Датум престанка рада	Када је обновљена организација
1903.	1.	Шабац	децембар 1903.	1905. ? ?	18. IX 1905. почет. 1908. јуна 1910.
	2.	Крагујевац	15. II 1904.		
	3.	Ниш	1904.		
	4.	Чачак	1904.	1906. ?	28. XI 1906. почет. 1908.
	5.	Пожаревац	јуна 1904.	1905. ? септ. 1910.	септ. 1905. почет. 1908. ?
	6.	Лесковац	1904.	1905. фебруар 1907. ? ?	августа 1906. децембра 1907. јула 1908. септембра 1910.
	7.	Књажевац	1904.	? ? 1910.	јуна 1906. јуна 1909. (пов.) ?
1904.	8.	Крушевац	11. VII 1904.	?	почетком 1908.
	9.	Ваљево	1904.	?	почетком 1908.
	10.	Пирот	септембра 1904.	1907 (?) ? ?	септем. 1907. август 1908. август 1910.
	11.	Врање	9. октобра 1904.	1905. 1906. 1910.	август 1906. август 1908. ?
	12.	Смедерево	22. октобра 1904.	?	септ. 1909.
	13.	Алексинач	крајем 1904.	?	новембар 1909.
	14.	Свилајнац (повереништво)	крајем 1904.	? ? ? ?	почетком 1906. 6. VIII 1907. (под.) септ. 1909. септ. 1910.

	15.	Краљево	април 1905.	?	маја 1910.
	16.	Неготин	августа 1905.		
1905.	17.	Обреновац	1905.	?	априла 1910.
	18.	Зајечар (повереништво)	1905. (?)	?	јуна 1906.
	19.	Београд (I)	поч. 1906.		
	20.	Прокупље	јуна 1906.	?	19. IX 1910.
1906.	21.	Ужице	априла 1906.	?	29. V 1910.
	22.	Чукарица (радници Фабр. обуће)	11. августа 1906.	?	9. VI 1908.
	23.	Јагодина	1. VII 1907.	? 1910.	9. VI 1908. новем. 1910.
1907.	24.	Параћин	1907. (?)	? 1909.	октобар 1908. 1. IV 1910.
	25.	Београд (ташн.-сарач. радници) (II)	децембра 1907.		
	26.	Г. Милановац	?	? 1910.	4. VI 1908. ?
?	27.	Лозница	?	? ? поново 1909.	јуна 1908. септ. 1909. ?
	28.	Пожега	децембар 1909.		
	29.	Буприја	август 1909.		
1909.	30.	Лазаревац (повереништво)	децембар 1909.	марта 1910.	
	31.	Београд (шиварски радници) (III)	новембар 1910.		
	32.	Аранђеловац	?	1910.	?
	33.	Трстеник	?	?	септембар 1910.
1910.	34.	Бајина Башта (повереништво)	децембар 1910.		
1911.	35.	Београд (IV)	2. I 1911.		

* Овај преглед сачињен је на основу података из *Радничких новина*, скупштинских извештаја и Хронолошког прегледа оснивања синдикалних подобора и повереништава објављеног у зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, том I, књ. 3. Тамо где су недостајали подаци стављен је уишник.

пело јер су у току 1907. и 1908. године папучарски радници у Београду развили веома живу активност ради побољшања свог материјалног положаја и услова рада. Међутим, на свим другим секторима Савез је у току ове године углавном трпео неуспехе. Тако је у 1907. години дошло до рапидног осипања и организација и чланства. У тој години раднички покрет Србије задобио је тежак ударац у штрајку радника Фабрике шећера на Чукарици у коме је полиција, интервенишући ради заштите интереса капиталиста, безобзирно пуцала на раднике. Трагични исход овог штрајка, као и неуспеси у неким другим штрајковима у којима су се радницима супротстављали картелисани послодавци, деморалишуће су деловали на један део радника. То се одразило и на стање у синдикату кожарско-прерађивачких радника, који је у овој години такође водио неколико тешких и углавном неуспешних штрајкачких борби (међу осталима и у фабрикама кожа и обуће на Чукарици, у исто време када су штрајковали и радници у Фабрици шећера).

Радништво Србије у ово време тешко су погађале и последице економске стагнације земље до које је довео царински рат, а на који се надовезала анексиона криза. У таквим неповољним околностима читав раднички покрет преживљавао је извесну кризу, што је, сасвим логично, био случај и са синдикатом кожарско-прерађивачких радника.

Од 1909. године почиње дужи период снажне консолидације Савеза, о чему сведочи и константан пораст и организација и чланства. Тај период великог успона потрајао је све до септембра 1912. године, односно до првог балканског рата. Довољно је напоменути да је у току 1911. године кроз организацију „прошло” преко 1700 радника да би се схватило колико су биле нарасле њене снаге.

Тешкоће у ширењу синдикалног покрета. — Агитациона активност. — Како се може видети из *Табеле* бр. 3, Савез кожарско-прерађивачких радника у погледу броја чланова кретао се непрекидно узлазном линијом, изузев у 1907. и 1908. години. Међутим, за цео овај период карактеристично је да је Савез имао велик број неусталених чланова, који нису били чврсто везани за своју синдикалну организацију. Наравно, то није био знак организационе слабости овог синдиката. Појава велике колебљивости и „осипања” чланства била је у овом периоду карактеристична за читав раднички покрет у Србији и она је одраз стања у коме се тада налазила радничка класа.

Радници су позивани у синдикалне организације под паролом да се заједнички боре за побољшање свог материјалног положаја и услова рада. То је био веома јак покретачки мотив; међутим, у случајевима неуспеха у предузетим акцијама многе раднике захватала је малодушност. Тако се дешавало да после неуспеха у већим штрајковима, у којима су радници подносили велике жртве, поједини пододбори за дуже време прекину сваку активност. У том погледу *Табела* бр. 1 је врло илустративна са (додуше непотпуним) подацима о прекидима рада појединих организација. Између осталог, ови примери говоре да су појединци улазили у синдикат с нереалним представама, очекујући брза и лака решења за све радничке проблеме. С тим је у вези била и недовољна заинтересованост појединаца да се с пожртвовањем и преданошћу посвете раду у својој синдикалној организацији. За илустрацију тога навешћемо два карактеристична примера. На једној конференцији управе пододбора у Ваљеву 1905. год. констатовано је „да су се други занемарили и одали коцки, а то онемогућава озбиљан рад на поправци свога положаја”⁵² (у питању су били организовани радници, чланови пододбора). Слична

Табела бр. 2.

КРЕТАЊЕ ПОДОДБОРА ПО ГОДИНАМА

Год.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.
Пододбори	8	10	20	11	12	18	25	26	29
Повереништва	2	1	1	—	—	3	6	6	6

Табела бр. 3.

КРЕТАЊЕ ЧЛАНОВА У ПЕРИОДУ 1903—1912. ГОДИНЕ

Година	Прошло кроз организ.	Остало на крају године	Просечан број по месецима	Новоор- ганизо- вани	% на крају године
1903.	285	51	78	285	17
1904.	245	80	62	194	32
1905.	665	243	193	585	36
1906.	1.314	479	419	1.071	36
1907.	813	274	229	334	33
1908.	674	277	267	400	41
1909.	778	393	329	501	49
1910.	1.213	573	485	820	47
1911.	1.718	585	786	1.143	54
1912.	1.284	141	545	699	11

овој је критичка опаска о кожарско-прерађивачким радницима у Шапцу, и то из времена (крајем 1911) када су они масовно били укључени у синдикат: „Без претеривања се сме рећи да су они до сада све више волели само су мање имали воље да засучу рукаве у организацији и да јој се искрено посвете“.⁵³ (Ово би можда могло послужити и као објашњење што је пододбор у Шапцу у периоду 1903—1912 три пута обустављао рад).

Најзад, треба рећи да је упркос свим настојањима Савеза кожарско-прерађивачких радника велики број радника остао по страни, ван утицаја синдикалног покрета. Били су то претежно људи који, притиснути материјалном бедом, страхом од беспослице и освете послодаваца, нису имали ни моралне снаге ни свести да би се уздигли и укључили у класну борбу. Међу њима било је и таквих који су, свеједно да ли свесно или из заблуде, радили против синдикалног покрета појављујући се у нечасној улози штрајкбрехера.

Иначе, и сâм систем рада код кожарско-прерађивачких струка онемогућавао је да се синдикални покрет прошири на све раднике. У том погледу сами за себе пуно говоре подаци о кожарско-прерађивачким радницима у 24 места у Србији 1912. године (в. Табелу бр. 4). Од укупно 1921 радника-це 1407 је радило „на парче“, по погодби на месец или годину радило је 247 радника-ца, док је само 245 рад-

⁵² РН 5. X 1905.⁵³ РН 1. XI 1911.

ника-ца радило на надницу, а то је био систем рада за који се синдикат највише залагао.

Напред је већ наглашено да је руководство Савеза од почетка поклањало доста пажње агитацији за омасовљавање синдикалне организације и да се то највише чинило преко одговарајућих обавештења и информација које су објављиване у *Радничким новинама*. У прво време у циљу агитације одржавани су зборови и конференције на којима се говорило о значају и улози радничких синдиката. Тако је, на пример, 24. октобра 1904. у Београду одржан збор кожарско-прерађивачких радника са следећим дневним редом: 1. Положај радника овога Савеза; 2. Трошење државног буџета; 3. Синдикати, њихов значај и циљ. Позив на овај збор, упућен радницима преко *Радничких новина*, у свему је испуњавао захтеве агитационе форме: „Другови, радници! Оставите мрачне јазбине у којима радите и станујете, у којима упропашћујете свој живот, напустите димљиве кафане које убијају ваш дух и дођите неизоставно на збор, на коме ће се говорити о вашој беди и потражити пута и начина да се поправи ваш бедни положај.”⁵⁴ Забележено је да је збор био одлично посећен и да је на њему међу осталим говорио и Драгиша Лапчевић.⁵⁵ Два дана после овог збора одржана је посебна конференција папучарских радника у Београду — „ради ступања у организацију још неорганизованих колега”. И овом приликом један од говорника био је Драгиша Лапчевић.⁵⁶

Касније, кад је тежиште агитационог рада за придобијање нових чланова пренето на унутрашњост, на скупштини Савеза од 26. фебруара 1906. године установљен је посебан агитациони фонд који је имао да се попуњава искључиво добровољним прилозима чланова. У ту сврху штампане су специјалне маркице у вредности од 5 пара. Члановима Савеза стављено је у дужност да се заузму око растурања маркица агитационог фонда, а сав приход добијен овим путем морао се употребити искључиво за агитацију (за слање делегата у друга места и сл.).⁵⁷ Јасно је да од овако постављеног фонда (без сигурних извора прихода) није могло бити веће користи (за три године скупило је свега 71,35 динара⁵⁸) па се после 1908. од ове замисли одустало.

До већег заокрета у развијању агитације долази почетком 1909. године, када настају повољнији услови за даље ширење радничког покрета. Навешћемо неколико карактеристичних примера који указују на настојања да се агитација интензивира. У извештају о раду пододбора у Крагујевцу у првом тромесечју 1909. године наводи се да је, између осталих активности, одржано и 13 конференција са разним предавањима „из теорије синдикалне области”. Све ове конференције биле су релативно добро посећене.⁵⁹ Централна управа Савеза упутила је у 1909. години позив свим радницима да развију најживљу агитацију за организовање радника, посећивање конференција и читање *Радничких новина*.⁶⁰ Сарачким радницима у Београду, за чије је организовање поведена интензивнија акција почетком 1909. године, упућене су преко *Радничких новина* следеће речи: „Ступајући у своју организацију, сарачки радници, додуже, не могу се надати брзом успеху. Но, ако буду уредно

⁵⁴ РН 23. X 1904.

⁵⁵ РН 30. X 1904.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ РН 9. III 1906; *Синдикални покрет у Србији...*, 102.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ *Радник* (Крагујевац) 9. V 1909.

⁶⁰ РН 1. VIII 1909.

Табела бр. 4.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ О КОЖАРСКО-ПРЕРАБИВАЧКИМ РАДНИЦИМА У 24 МЕСТА*

Редни бр.	Место	Има радника		Раде на парче	Раде на надицу	Раде месечно	Раде годишње	На храни коа послодавца	На стану коа послодавца	Број ученика	Послодавци који раде са радници.	Ситни сопственици који раде	Број радионица вредности изнад 1.000 дина.
		Мушких	Женских										
1.	Београд	743	20	628	108	23	4	10	13	182	156	96	47
2.	Шабац	99	—	86	—	—	13	13	13	30	38	1	20
3.	Лозница	22	—	18	—	—	4	4	4	12	11	—	11
4.	Бајина Башта	5	—	4	1	—	—	—	—	1	4	—	—
5.	Пожаревац	73	—	46	11	2	14	18	20	20	17	12	10
6.	Чачак	21	—	15	2	—	4	4	4	11	12	9	3
7.	Мионица	3	—	2	—	—	1	1	3	1	3	1	1
8.	Краљево	22	—	22	—	—	—	—	—	10	8	3	1
9.	Уб	3	—	2	—	1	—	—	—	1	3	—	1
10.	Зајечар	47	—	30	6	8	3	3	6	16	22	8	14
11.	Трстеник	5	—	4	1	—	—	—	1	3	5	1	2
12.	Ужице	36	—	22	1	4	9	9	9	26	16	17	11
13.	Крушевац	43	—	30	2	5	6	6	3	21	17	5	3
14.	Пирот	112	—	50	—	5	45	15	10	39	31	16	21
15.	Алексинац.												
	Жупа	5	—	3	—	—	2	2	4	—	3	—	—
16.	Прокупље	39	—	14	16	1	8	4	3	10	9	6	8
17.	Параћин	30	—	23	—	7	—	1	1	13	8	7	5
18.	Алексинац	56	—	46	6	—	4	4	3	13	12	6	10
19.	Ниш	262	6	187	60	20	1	2	49	42	37	—	28
20.	Ваљево	61	—	34	23	1	3	2	2	27	20	4	12
21.	Горњи												
	Милановац	12	—	7	—	4	1	4	2	6	6	3	3
22.	Лесковац	93	—	45	4	26	18	9	3	25	28	7	10
23.	Обреновац	24	—	21	3	—	—	—	—	10	8	7	5
24.	Чукарица	69	—	68	1	—	—	—	—	12	7	—	2
Укупно:		1.885	26	1.407	245	107	140	112	157	534	481	214	228

читали „Радничке новине“, као и посећивали зборове, конференције и предавања, они ће постати одлични борци своје пролетерске ствари и биће у стању више ценити своје достојанство и своју радну снагу, коју сада овако у бесцење продају грамзљивим послодавцима.”⁶¹ Чињеница је да је у 1909. години Савез кожарско-прерадивачких радника, после двогодишње кризе, успео да се изванредно стабилизује и да бројно ојача. Овакав напредак, према писању *Радничких новина*, Савез је „могао постићи само постојаном агитацијом, коју је непрестано и веома дурашно водио, и кореспонденцијом са пододборима у целој земљи”.⁶²

* Овај Преглед сачињен је на основу шире табеле објављене уз Извештај за 1912—1913. годину (који је прештампан у зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, књ. 4, том I, између 136. и 137 стр.). Нигде није назначено када су ови подаци прикупљени.

⁶¹ РН 5. III 1909.

⁶² РН 10. IV 1910.

Навешћемо и један пример из 1911. године који говори о томе колики је значај придаван агитацији као сталној форми деловања Савеза. Када је на збору Савеза, одржаном 2. јануара, решено да се оснује подоодбор IV у Београду, управи овог подоодбора стављено је у било је правилником одређено на 10 часова дневно, али су власници и по браншама конференције, да шири социјалистичку штампу, да води бригу о условима рада и организованости радника и сл.⁶³ За четири месеца деловања београдски подоодбор је добио 120 нових чланова. Према оцени Савеза, то је био резултат сталне агитације која је спроведена преко зборова и конференција и растурањем *Радничких новина*.⁶⁴ У циљу успешнијег обављања послова и вођења агитације, управа Савеза је донела одлуку да се за све бранше које припадају Савезу у Београду одреде посебни референти.⁶⁵ У овој години београдски подоодбор организовао је један збор са темом: „Организација и агитација.”⁶⁶ Најзад, да поменемо да је у Београду Савез одржавао сталне контакте са повереницима изабраним у појединим радионицама, што је такође омогућавало интензивнији агитациони рад.

Што се тиче организација у унутрашњости, Савез је своје задатке на плану агитације углавном настојао да испуни преко кореспонденције, затим издавањем разних плаката и слањем делегата. Изгледа, ипак, да су делегати доста ретко упућивани, па и то само у већа места и само у изузетним приликама (када би избио неки већи штрајк на пример). На ово је, свакако, највише утицало доста неповољно финансијско стање Савеза. (Уз ову констатацију ипак треба имати у виду да је свота коју је Савез издао за агитацију од 1903—1913. по величини на четвртом месту у редоследу издатака Савеза).

Ипак, најефикаснију агитацију, нарочито код радника у унутрашњости, Савез је вршио преко *Радничких новина*. Зато су у овом листу објављивани сви важнији ставови и одлуке, затим обавештења Савеза о стању у организацијама, о тарифним борбама у појединим местима, о положају радника, о предузетим акцијама итд. Међутим, често су овакве информације доношене са приличним закашњењем, што је сигурно умањивало ефекат који се желео постићи.

Овде је указано само на неколико форми чисто агитационог рада, и то углавном на плану стварања расположења за укључивање радника у синдикални покрет. Међутим, појам агитације имао је много шире значење у свакодневној пракси и често је чинио јединство са појмом просвећивања и културно-политичког васпитавања и уздизања припадника радничког покрета. Оцењујући десетогодишњу активност Савеза на плану агитације у ширем смислу, управа која је стајала на челу Савеза 1912—1913. године констатовала је, верујемо с разлогом: „За ових 10 година много је рађено и доста се позитивних резултата постигло, како у погледу агитације и организовања радника тако исто и на просвећивању и буђењу класне свести, моралном васпитању, културном уздизању и интелектуалном развијању.”⁶⁷

⁶³ РН 8. I 1911.

⁶⁴ РН 7. V 1911.

⁶⁵ РН 5. V 1911.

⁶⁶ РН 2. V 1911.

⁶⁷ *Синдикални покрет у Србији*, 126 (прештампано из књиге Савез кожарско-прерађивачких радника у Србији — *Извештај за 1912—13. год.*, Београд.

2. АКЦИЈЕ САВЕЗА КОЖАРСКО-ПРЕРАБИВАЧКИХ РАДНИКА

а) Штрајкови, тарифне борбе и бојкоти

Најважнији задатак и основни мотив за акцију Савеза кожарско-прерабивачких радника у периоду 1903—1912. године била је борба за побољшавање материјалног положаја и радних услова радника. Поред тога што су заиста постојали сви разлози да се ова борба води, она је представљала и најефикасније средство за масовније окупљање и политичку активизацију радништва.

Ниске наднице, односно мале зараде за дуг и напоран рад, веома лоши радни и хигијенски услови, незаштићеност на послу, необезбеђеност у случају беспослице, изнемоглости или болести, и потпуна потчињеност послодавцу — то је била радничка реалност почетком XX века у Србији. У те оквире уклапали су се и кожарско-прерабивачки радници, с тим што су у неким местима и код неких послодаваца услови могли бити нешто сношљивији или нешто гори — али су у целини били врло неповољни.

Оно што је нарочито отежавало положај кожарско-прерабивачких радника у сваком погледу — био је веома распрострањен рад на парче. Како показује *Табела* бр. 4, чак и око 1912. године овај облик рада је потпуно преовлађивао код ових заната. Он је послодавцима омогућавао већа закидања на зарадама, а поред тога држао је раднике у сталној неизвесности пред суграшњацима. У том смислу врло је карактеристичан следећи приказ положаја обућарских радника у Шапцу 1911. године: „Њихов је положај доста несигуран, парчетарски систем код њих је увелико развијен, те им се послодавци слабо старају да их послом снабду онолико колико је једном раднику потребно нормално да ради свих 6 дана у недељи. . .”⁶⁸

У још неповољнијем положају били су радници који су радили под ајлук тј. под полугодишњом или годишњом погодбом, за које време станују и хране се код послодавца. Додуше, код кожарско-прерабивачких радника овај облик је био мање заступљен, и то претежно у местима источне Србије, али је и оваквих радника било у приличном броју. Зараде ајлучара биле су, углавном, мизерне. На пример, у Нишу 1905. године годишњи „ајлук” обућарских радника износио је свега 40—70 динара, док су се недељне зараде обућарских радника — парчетара кретале између 5 и 15 динара.⁶⁹ У Београду 1907. године обућарски радници су у најјачој сезони могли да зараде недељно највише до 20 динара,⁷⁰ а у Врању 1909. године за 12—16, па и 17 часова рада дневно обућари су добијали на име зараде само по 1,20—1,50 динара.⁷¹ У Пожаревцу обућарски радници су 1909. године зарађивали недељно по 8—9 динара.⁷²

Рад на надницу, за који се сматрало да представља једино прихватљив облик рада, био је најмање распрострањен (види *Табелу* бр. 4.). Као и код рада „под ајлук”, радно време и код рада на надницу било је законски нерегулисано и углавном је зависило од воље послодавца. По правилу радно време било је дуже код послодавца у унутрашњости него у Београду. Међутим, и у Београду је било случајева да радно време траје и по 16 часова (на пример у сарачкој радионици Поповића и Петровића 1903. године⁷³). Иначе,

⁶⁸ РН 1. и 2. XI 1911.

⁶⁹ РН 12. XI 1905.

⁷⁰ РН 5. IV 1907.

⁷¹ РН 28. IV 1909.

⁷² РН 6. VI 1909.

⁷³ РН 8. II 1903.

у занатским радионицама радно време кожарско-прерађивачких радника у првој деценији XX века претежно је износило 12—13 часова.⁷⁴ У нешто повољнијем положају били су радници у фабричким радионицама. На пример, у Фабрици обуће у Београду радно време било је правилником одређено на 10 часова дневно, али су власници имали право да га по потреби продужују. Такође и у Фабрици обуће на Чукарици радно време било је 10 часова, с тим што су власници имали право да „одређују кад нађу за потребно или дуже или краће време рада”.⁷⁵

Поред веома слабих зарада и исцрпљујућег радног времена, кожарско-прерађивачке раднике тешко су погађали и веома неповољни радни услови. То се пре свега односи на хигијенско стање радионица. У извештају за годишњу скупштину Савеза 1911. године, према писању *Радничких новина*, констатовано је: „Хигијенски су услови у радионицама страшни: место нормалних 25 кубних метара простора, кожарски радници имају просечно 4½ м. Само у Београду умрло је за 1910. годину 25 радника, или 3 процента”.⁷⁶ И на следећој скупштини Савеза, 1912. године, опет према писању *Радничких новина*, ова констатација се понавља: „Хигијенско стање радионица у Београду... страшно је. Поред осталог зла, у њима кубатура је мања него што [је] имају највећи кривци у апсанама — обично 2 ½ — 6 ½ кубних метара на једног радника...”.⁷⁷ Описујући занатлијске радионице у Ваљеву 1907. године, Ж. Топаловић их назива „лсећим јазбинама” и додаје: „На мале би се прсте могле у Ваљеву избројати радионице које бар мало носе на себи обележје доброга, све остало су гробнице за живе мртваце.”⁷⁸ Можда је у овом опису, који се односи и на радионице кожарско-прерађивачких занатлија, било и претеривања. Чињеница је, међутим, да су занатлијске радионице у највећем броју случајева биле тесне, мрачне, влажне и загушљиве и да се то морало веома штетно одражавати на здравствено стање радника.

Но, ма колико услови рада били тешки, кожарско-прерађивачи радници највише су страдали кад није било посла, а то је код ових заната била честа појава како због увоза тако и због конкуренције домаће фабричке обуће. Међутим, беспослица је повремено погађала и раднике у фабрикама. Обућарски радници за послени у нишкој шивари упутили су 1903. године „резолуцију” војном министру енергично захтевајући да им се обезбеди стални рад, односно да последице беспослице трпе и чиновници запослени у шивари.⁷⁹

У радничкој штампи овога времена често се срећу и примери грубог поступања према радницима и шиканирања од стране послодаваца. Ако се свему томе дода и потпуна несигурност радника на послу (јер му је послодавац могао дати отказ у свако доба), као и несигурност зараде (пошто послодавац није био обавезан да обезбе-

---

⁷⁴ Напомињемо да се у многим извештајима из овог времена претеривало у навођењу дужине радног времена за раднике свих струка, па и за раднике који су припадали овом Савезу. Постојао је за то и јак мотив: да се убрза рад на доношењу Закона о радњама и да се онемогуће покушаји да закон санкционише постојеће стање. У том светлу треба посматрати и „податак” (додуше дат после доношења Закона о радњама) да је радни дан кожарско-прерађивачких радника „пре организације био просечно 15 и 18 часова” (*РН* 10. VII 1913).

⁷⁵ М. Вукомановић, *Радничка класа Србије*, 83.

⁷⁶ *РН* 2. III 1911.

⁷⁷ *РН* 7. и 8. V 1912; *Синдикални покрет у Србији*, 119.

⁷⁸ *РН* 2. и 4. VIII 1907.

⁷⁹ *РН* 19. XI 1903.

ди посао), онда се добија веома црна слика радних и животних услова кожарско-прерађивачких радника.

У склопу општег програма Главног радничког савеза, пред синдикатом кожарско-прерађивачких радника од почетка његове активности постављао се, као основни, циљ да се бори за побољшање положаја радника одговарајућих струка, тј. за повећање надница, побољшање радних услова и регулисање односа између радника и послодаваца. Пут до остварења тог циља неминовно је водио у отворене сукобе са послодавцима. Зависно од разних околности, некад су се ти сукоби завршавали споразумом, а често су прерастали у штрајк, коме су радници прибегавали као последњој мери у борби за своја економска, радна и људска права.

Ради боље прегледности, даћемо преглед тарифног и штрајкачког покрета по годинама.

1903. година. — Прву информацију о штрајковима кожарско-прерађивачких радника донеле су *Радничке новине* од 8. фебруара 1903. године, дакле још пре оснивања Савеза. Реч је о штрајку осморице сарачких радника запослених код фирме Поповић и Петровић у Београду. На овај корак радници су се одлучили због веома неповољних услова у којима су дотле радили: радно време трајало је и по 16 часова дневно, а зараде су износиле 3—7 динара недељно. Овај штрајк почео је 3. фебруара 1903. године: радници су тога дана напустили посао и поднели послодавцима захтев за утврђивање нове тарифе.⁸⁰ О томе како се завршила ова акција *Радничке новине* нису касније донеле никакав податак, што би могао бити знак да радници са својим захтевом нису успели.

1904. година. — Од 1904. године синдикални штрајкачки покрет почиње да захвата и већа привредна предузећа. Тако је 6. јануара те године избио штрајк у Фабрици обуће Бурић и Комић на Чукарици, у коме је од укупно 100 учествовало око 90 радника (нису сви били обућари). Повод за штрајк биле су махинације власника са фабричким болесничким фондом. Наиме, радници су од својих зарада уплаћивали одређени износ у овај фонд, а власници су избегавали да осигурају раднике, иако су били обавезни да то учине. Пошто су им наднице биле ниске (за жене 0,80 — 1,20, за мушкарце 2 — 3 динара), ступајући у штрајк радници су тражили и веће зараде. Да би спречили власнике да доведу друге раднике, штрајкачи су штампали проглас којим су апеловали на остале раднике да не траже посао у овој фабрици (в. на стр. 406). Власници су били принуђени да већ следећег дана ступе у преговоре с радницима и да прихвате њихове услове, али су истовремено „привремено отпустили” три радника и једну радницу који су испољавали највећу активност у организовању радника. Нешто касније одстрањена су с посла још два организована радника. Дакле, за учињене уступке власници су тражили сатисфакцију у одстрањивању најактивнијих радника из фабрике.⁸¹ Крајем марта исте године они су, не поштујући споразум, смањили наднице, на шта су радници одговорили новим штрајком који је завршен повољно пошто су послодавци 3. априла прихватили услове штрајкача. Између осталог, управа фабрике се тада обавезала „да убудуће упошљава само раднике из синдиката Чукаричког друштва”.⁸²

⁸⁰ РН 8. II 1903.

⁸¹ РН 10. и 23. I 1904; Вук Винавер, *Синдикално-штрајкачки покрет у Србији 1903—1910.*, *Историја XX века VI*, 15; М. Вукомановић, Л. Ивановић, Ж. Јовановић, *н. д.*, 83—84.

⁸² РН 7. IV 1904; В. Винавер, *н. д.*, 15.

У јулу месецу организовани сарачки радници у Београду поднели су својим послодавцима нову тарифу, којом је тражено: скраћивање радног времена за 1,5 час, повећање наднице и запошљавање радника преко организације. Пошто послодавци нису прихватили захтеве радника нити су пристали на колективно преговарање, радници су ступили у штрајк 19. јула 1904. године.⁸³ Ни за овај штрајк не може се тачно утврдити колико је трајао и како се завршио, а није познато ни колико је радника у њему учествовало. Из веома оскудних података не може се извући ни одређенији закључак о томе у коликој се мери у овоме штрајку ангажовао Савез кожарско-прерађивачких радника; зна се једино да су из чланства Савеза искључена два радника који за време штрајка нису напустили посао код својих послодаваца.⁸⁴ По свој прилици, штрајк је дужи потрајао. Наиме, он није био завршен до 14. августа 1904. године, што се закључује на основу информације у *Радничким новинама* у којој се наводи да послодавци сарачке фирме Пинкас—Штајн у Београду употребљавају разна средства да би сломили штрајк (између осталог, покушали су и да доведу раднике из Пеште у замену за раднике који су били у штрајку).⁸⁵

Крајем августа пододбор кожарско-прерађивачких радника у Чачку поднео је нову тарифу послодавцима, којом је требало да се утврде цене израде чизама, затим мушких, женских и дечијих ципела и оправки. Важност тарифе била је предвиђена за време од 23. августа 1904. до 21. августа 1905. године. Послодавци који потпишу ову тарифу били су обавезни да набављају раднике преко организације и да отказују посао раднику на 10 дана раније.⁸⁶ — Не располажемо никаквим подацима о судбини овог захтева.

У току ове године бојкотована је једна обућарска радња у Крагујевцу и једна сарачка радња у Ваљеву;⁸⁷ у оба случаја разлог је био рђаво понашање послодаваца према радницима. Осветољубиви власници фабрика кожа и обуће на Чукарици отпустили су у октобру преко 20 радника, без претходног отказа;⁸⁸ по свој прилици то је био наставак „обрачуна“ због два ранија штрајка.

1905. година. — Имајући у виду искуство из претходне године и могуће веће последице од неприпремљених штрајкова, учесници годишње скупштине Савеза кожарско-прерађивачких радника, одржане 30. јануара 1905. године, донели су одлуку да управа синдиката у овој години буде обазривија при давању одобрења за вођење штрајкова. Истом одлуком обавезани су пододбори: „да извештавају централну управу о свима диференцијама које се буду појавиле између послодаваца и радника, како би она могла давати потребна упутства за правилно решење свих сукоба”.⁸⁹

У овој години вођено је пет штрајкова, и то у Београду, Ваљеву, Нишу, Лесковцу и Чачку. У свим овим случајевима штрајковали су обућарски радници. Једино је штрајк у Лесковцу био одбрамбени, а остали су сви били нападачки.

Прво је избио штрајк у обућарској радионици Офицерске задруге у Београду. Повод је био: отпуштање двојице радника с посла. Штрајк је почео 7 марта (без сагласности синдикатне централе и ГРС) и у њему су учествовали сви обућарски радници у задруги

⁸³ *Радник* (Крагујевац) 24. VII 1904; *РН* 21. VII 1904.

⁸⁴ *РН* 31. VII и 4. и 12. VIII 1904.

⁸⁵ *РН* 14. VIII 1904.

⁸⁶ *РН* 15. IX 1904.

⁸⁷ *РН* 24. VII и 15. IX 1904.

⁸⁸ *РН* 27. X 1904.

⁸⁹ *РН* 10. II 1905.

— њих 45 на броју (сви су били синдикално организовани). Ступивши у штрајк, радници су управи задруге поднели услове под којима ће се вратити на посао, али је управник одбио да са њима преговара. Тада су радници руковођење штрајком препустили своме Савезу. У договору са штрајкачима Савез је поднео задрузи тарифу, којом је поред захтева за побољшање материјалног положаја, тражено и следеће: да се укину све казне; да се отказ даје суботом 14 дана унапред и да мора бити оправдан (о отпуштеном раднику решавала би посебна комисија, у коју Задруга бира 2 а Савез 3 члана); исплата се врши само готовим новцем суботом до 6 часова увече; радно време траје од 7 до 12 и од 14 до 19 часова; Задруга је обавезна да раднике набавља преко Савеза кожарско-прерађивачких радника. Тарифа важи за једну годину. Уз тарифу, радници — штрајкачи и Савез поднели су Задрузи захтев да се отпуштена два радника врате на посао. Управа Задруге одбила је да преговара о овим захтевима и штрајк је настављен, с тим што је 28. марта у штрајк ступило и 37 кројачких радника запослених у Задрузи. Упркос притиску полиције и претњама да ће на њихово место довести раднике из иностранства, штрајкачи се нису поколебали. Томе је доста допринело и руководство Савеза, које је за време штрајка одржавало сваког понедељка конференције. Поред тога, једном броју обућарских радника који су били у штрајку омогућено је да се запосле код других послодаваца. Није успео ни покушај да се штрајк сломи довођењем у Задругу регрута — обућара, који би одиграли улогу штрајкбрехера. Наиме, војни министар био је већ издао наредбу о томе, али је убрзо морао да је повуче услед оштре реакције Српске социјалдемократске партије, синдиката и читаве напредне јавности. (Поред оштрог реаговања *Радничких новина*, мере које је хтео да предузме војни министар осудила је и *Политика* — као незаконите). Када се ситуација крајње заоштрила, на сцену је ступила Социјалдемократска партија, на чију је иницијативу 10. априла одржан велики раднички збор у Београду. Неколико хиљада присутних радника, пошто су саслушали говоре Драгише Лапчевића и Луке Павићевића, изразили су пуну солидарност са штрајкачима, као и спремност да им помогну у њиховој праведној борби. У закључцима збора осуђени су покушаји полиције да врши прогоне штрајкача, као и наредба војног министра о упућивању војника на рад у Официрску задругу.

Управа Официрске задруге покушала је и после овога да избегне преговоре са штрајкачима. Она је, између осталог, издавала и своја „Обавештења“ и „Праве истине о штрајку“, нападајући у њима „диктатуру синдиката“, на шта су Савез кожарско-прерађивачких радника, Савез кројачких радника и Главни раднички савез одговорили својим прогласима у ванредном броју *Радничких новина* од 28. IV 1905. године. Да би заштитила штрајкбрехере, управа Задруге је доводила и жандарме у своју радионицу (16. маја), али јој ни то није помогло, па је најзад морала да попусти. Штрајк је завршен 24. маја 1905. године (пре тога обустављен је штрајк кројачких радника пошто је задруга испунила њихове захтеве) на тај начин што је управа Задруге под притиском веома снажног покрета пристала да преговара. Додуше, победа штрајкача није била потпуна, јер Задруга није прихватила њихове захтеве. У том погледу штрајк није успео; међутим, њиме је извојевана веома значајна политичка победа радничке класе, јер су за цело време штрајка током догађаја управљали Српска социјалдемократска партија и синдикати. Велики је значај овог штрајка и у томе што је показао снагу и солидарност радничке класе и што је допринео стварању атмосфере која је погодовала даљем ширењу штрајкачког покрета. Иначе, за цело време штрајка прикупљани су прилози за помоћ

штрајкачима, док је Савез у то име из своје благајне издао 1.116,30 динара.⁹⁰

С обзиром на то да су у исто време кад и кожарско-прерађивачки радници штрајковали и кројачки радници запослени у Официрској задрузи у Београду, пружа нам се могућност да паралелно пратимо активности које су за то време испољавале обе синдикалне централе. Наш је утисак да је управа Савеза кројачких радника показала знатно већу предузимљивост.⁹¹

С великим закашњењем (тек после пола године) Савез кожарско-прерађивачких радника бојкотовао је обућарску радњу Комнена Левтића из Београда „што је за време штрајка у Официрској задрузи радио“, као и обућарске раднике Тому Васића из Пожаревца и Боку Јовановића (из — ?) зато што су за време овог штрајка „били штрајкбрехери и тиме онемогућили успех штрајка“.⁹²

У лето 1905. године пододбор у Ваљеву поднео је власницима обућарских радњи тарифу, која је поред ценовника садржала и следеће услове: 1) радно време од 6—12 и од 13,30—19 часова; 2) послодавац је дужан да набавља раднике преко организације, а ова је обавезна да набави раднике у року од 7 дана; 3) исплата се врши сваке суботе до 17 часова; 4) обе стране подносе отказ суботом, и то 14 дана раније; отказ мора бити оправдан; 5) први мај има се сматрати као празник рада; 6) ова тарифа важиће годину дана, а ако се не откаже месец дана пре рока, важиће и у следећој години. Пошто три послодавца нису прихватила тарифу, њихови радници су објавили штрајк, после чега су 2 послодавца потписала тарифу.⁹³ Штрајк је трајао од 24. јуна до 12. септембра и завршен је успешно.

У Нишу прво је избио штрајк у једној обућарској радњи, чији је власник отпустио једног радника због агитације. После овога, 120 нишких обућарских радника ступило је у штрајк 24. октобра 1905. године. Није нам познато какве су захтеве штрајкачи поставили, али се може претпоставити да је повод за штрајк био веома рђав материјални положај обућарских радника у овом граду, о чему су писале и *Радничке новине* у време штрајка. Полиција у Нишу је покушала да интервенише у овом штрајку, па је позвала 21. новембра на саслушање све штрајкаче, обућаре и кројаче (који су такође у то време били у штрајку); међутим, они се нису одазвали већ су полицију упутили да се ради информисања о штрајку обрати штрајкачким одборима. Иначе, управа Савеза кожарско-прерађивачких радника за време штрајка апеловала је преко *Радничких новина* да се скупљају прилози за помоћ штрајкачима у Нишу и да „нико од другова не иде тамо“ да тражи посао. Док је штрајк још био у пуном јеку, управа Савеза дала је оптимистичку информацију у *Радничким новинама*: „Обућарски радници у Нишу још штрајкују и сви су солидарни у борби и материјално осигурани, јер са свих страна стижу добровољни прилози, и тиме осигуравају победу“. Штрајк је трајао до 4. децембра, укупно 41 дан, а завршио се неуспешно по раднике. Савез кожарско-прерађивачких радника помогао је штрајкаче са 897,05 динара.⁹⁴

⁹⁰ РН 9, 12, и 16. III, 2, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 27, 28. IV, 14. и 28. V 1905; *Радник* (Крагујевац) 12. V 1905; *Политика* 5, 8 (додатак броју), 9, 10, 11, 21, 27. и 29. IV 1905; В. Винавер, н. д., 24—25.

⁹¹ В.: Добрила Ивков, *Делатност Савеза кројачких радника у периоду 1903—1914, Токови револуције VIII*, Београд 1972, 342—344.

⁹² РН 14. XII 1905.

⁹³ РН 6. VIII, 17. и 28. IX 1905.

⁹⁴ РН 22. и 29. X, 12, 16. и 26. XI 14. XII 1905. — Датуми почетка и завршетка овог штрајка узети су из Табеле објављене у *Извештају Са-*

Штрајк обућарских радника у Лесковцу избио је 1. новембра. У њему је учествовало 45 радника. Према Д. Лапчевићу, штрајк је трајао 16 дана, а завршен је неуспехом — „услед појаве штрајк-брехера”.⁹⁵

1906. година. — У току ове године у више места подношене су послодавцима тарифе са истим или сличним захтевима у погледу услова рада и регулација односа између радника и послодавца. Тај податак несумњиво говори о настојању Савеза да координира акције својих организација и да се избори за јединствене критеријуме у тарифној политици. Тако се у неколико тарифа, између осталих, налазе и следећи услови: максимално радно време је 12 часова, укључујући и један час одмора у подне; за време одмора радници морају напустити радионицу да би се ова почистила и проветрила; послодавац ће првенствено набављати организоване раднике; спорове између радника и послодавца решава управа Савеза, односно управа пододбора; отказ посла треба да буде обостран, и то 7 (или 14) дана раније; 1. мај сматра се као празник рада и тога дана се не ради; укида се рад на сицу; тарифа мора стајати „на угледном месту” у радионици... Тарифе с оваквим условима закључене су између Савеза кожарско-прерађивачких радника и обућарских послодавца у Београду (после дводневног штрајка),⁹⁶ затим између Савеза и папучарских послодавца у Београду⁹⁷ (после штрајка) и између пододбора и папучарских послодавца у Нишу.⁹⁸ После седмодневног штрајка обућарских радника у Ваљеву закључена је оваква тарифа између њиховог пододбора и месног еснафа обућарског (с тим што је утврђено радно време од 11,5 часова).⁹⁹

Слнчна тарифа (после једнодневнoг штрајка), само са знатно повољнијим условима у корист радника, закључена је између клуба кожарских радника и фабрике кожа фирме Ђурић, Клидис и Барловац на Чукарици.¹⁰⁰

Карактеристично је да се, међу осталим захтевима, у овим тарифама инсистира на забрани рада на сицу. У вези с тим треба рећи да је поводом рада на сицу у Београду одржан збор обућарских радника 7. маја 1906. године. Том приликом донета је следећа резолуција: 1) Збор ставља у дужност управи Савеза кожарско-прерађивачких радника да од данас никоме не дозвољава радити на сицу; 2) Ако се ко од радника ухвати да ради на сицу, биће бојкотован, као и послодавац који даје радницима посао на сиц.¹⁰¹

У току 1906. године није било већих штрајкова; међутим, њихов исход био је у већини случајева повољан по раднике (добијене су веће зараде и повољнији услови рада). Изузев једног, сви штрајкови били су нападачки. За помоћ у штрајковима издато је из благајне Савеза 1.154,10 динара.

У Крагујевцу штрајк је избио у једној радњи зато што послодавац није хтео да на захтев радника отпусти једног радника који

веза за 1912—1913. год. — Синдикални покрет у Србији... (између 132—133. стране). Иначе, у *Радничким новинама* од 14. XII 1905. писало је да штрајк у Нишу још траје!

⁹⁵ Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе у Србији и синдикални покрет*, 244.

⁹⁶ РН 23. III 1906.

⁹⁷ РН 17. VI 1906.

⁹⁸ РН 5. X 1906.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ РН 15. VII и 26. VIII 1906; *Вечерње новости* (Београд) 5. VII 1906.

¹⁰¹ РН 11. V 1906.

се непријатељски односио према организацији; штрајк је објавио пододбор, а у њему је учествовало 13 радника.¹⁰²

И у Прокупљу је у овој години избио штрајк у једној обућарској радњи — зато што је послодавац смањио наднице и повећао радно време кад је чуо да су се његови радници организовали. Радници су на ово одговорили напуштањем посла, а њихов пододбор је објавио бојкот над овим послодавцем.¹⁰³

Судећи само по томе како су окончани поједини штрајкови у 1905. и 1906. години, могло би се закључити да је Савез у сукобима са послодавцима у ове две године у већини случајева излазио као победник. Организовани у своје синдикате, радници су за релативно кратко време, до средине 1906, успели у много чему да побољшају свој положај. Томе су у великој мери допринела два важна фактора: јачање радничких организација уопште и све чешће њихове акције које су држале раднике у стању непрекидне мобилности, с једне, и доста повољни општи привредни услови, с друге стране. Сем тога, послодавци нису били спремни за овакву офанзиву радника тако да „све услове поднете од стране организације морали су у потпуности усвојити”.¹⁰⁴

1907. година. — Погоршавање привредних услова, као последица „царинског рата”, утицало је на повећање незапослености. Користећи неповољне околности у којима су се сада нашли радници, послодавци су предузели концентрисане акције против радничких организација усмеривши свој напад у првом реду против тарифа и штрајкова. У вези с тим учестале су појаве отпуштања организованих радника с посла, одустајања од потписаних тарифа и неприхватања нових. Да би сачували оно за шта су се до сада били изборили, радници су били принуђени да воде углавном одбрамбене акције. Тај промењени однос снага имао је одраза на стање у радничком покрету у целини. Наиме, после великих успеха у две претходне године, синдикати су запали у извесну кризу: спласла је борбеност, смањио се број чланова, а беспослица је опасно угрозила организације.¹⁰⁵ Све ове опште карактеристике важиле су и за стање у коме се у току 1907. године нашао и Савез кожарско-праћивачких радника. Међутим, добија се утисак да руководство Савеза није било довољно свесно ни својих објективних могућности ни праве снаге противника када је доносило одлуке о ангажовању у појединим штрајковима.

Од осам штрајкова које су у овој години водили кожарско-праћивачки радници први је избио у Пироту. Повод за штрајк био је захтев картелисаних обућарских послодаваца у овом граду да радници иступе из синдиката.¹⁰⁶ Штрајк је избио 23. јануара, а у њему је учествовало 49 обућарских радника и 13 ученика. Управа Савеза је одмах преко *Радничких новина* позвала све пододборе „да материјално и морално помогну овај штрајк”. Сам Савез помогао је штрајк са 1.652,50 динара, а поред тога упутио је на лице места свог делегата (који је у Пироту провео 23 дана). Колико се Савез ангажовао око овога штрајка, о томе најречитије говори податак да је због овога за извесно време одложено и одржавање годишње скупштине. Ипак, штрајк је, према Д. Лапчевићу, пропао — „због недовољне свести радника и рђавог вођења од стране делегата”; по

¹⁰² РН 2. VII 1906; *Радник* (Крагујевац) 14. VII 1906.

¹⁰³ РН 17. VI 1906.

¹⁰⁴ *Извештај о раду за 1912—1913. годину — Синдикални покрет у Србији...*, стр. 127.

¹⁰⁵ В. Винавер, *н. д.*, 35—37.

¹⁰⁶ Исто, 37.

оцени управе Савеза, штрајк је „завршен само са делимичним успехом”. Чињеница да је пододбор у Пироту убрзо после штрајка престао функционисати говори у прилог Лапчевићеве оцене.¹⁰⁷ Штрајк је завршен 30. марта.¹⁰⁸

На неповољан исход овог штрајка утицало је свакако и то што су радници ступили у борбу недовољно припремљени. О томе сведочи и чињеница да је пододбор у Пироту известио управу Савеза о штрајку тек по објављивању. Штрајкачи су, такође на своју руку, основали задругу за израду обуће, што је управа Савеза оценила као погрешан потез.¹⁰⁹

Док је још трајао штрајк у Пироту, избила су два штрајка у Београду; прво су (13. фебруара) у штрајк ступили радници фабрика кожа и обуће фирме Бурић, Клидис и Барловац на Чукарици, а затим (15. марта) обућарски радници запослени у занатским радњама. Као и пиротски, и ови су штрајкови имали претежно одбрамбени карактер.

Повод за штрајкове у фабрикама кожа и обуће на Чукарици био је готово истоветан. Кршећи одредбе тарифног уговора, фабриканти су још у јануару 1907. почели да појединачно отпуштају с посла најактивније организоване раднике, и то углавном оне који су били у управи синдикалног пододбора. Желећи да сузбију утицај радничке организације, фабриканти су покушавали да преко једне групе заврбованих радника оснују тзв. „жути синдикат”. Поред тога, у обе фабрике почело се одступати од потписане тарифе, што је указивало на намеру послодаваца да је пониште. Тако је у фабрици кожа продужавано радно време, а увођен је и рад на парче. У фабрици обуће путем неоправданих одбитака управа је закидала и од иначе скромних радничких зарада, а сем тога радници су били изложени шиканирању од стране чиновника.

Да би одбранили своју организацију и тарифу, радници фабрике кожа истакли су послодавцу 13. фебруара захтев „да отпусти своја четири агента, са којима је намеравао свој план извести, да призна радничку организацију и да тарифу тачно испуњава”. Подносећи ове захтеве, радници су истовремено објавили штрајк. Истог дана ступили су у штрајк и радници фабрике обуће захтевајући такође признавање организације и поштовање тарифе. У ствари, оба ова штрајка били су део координиране акције коју је на Чукарици предузео Главни раднички савез, јер је у исто време објављен штрајк и у фабрици шећера. Пошто је у фабрици кожа истог дана кад је штрајк објављен послодавац пристао да преговара с радницима и пошто је после дужег натезања прихватио њихове захтеве, штрајк је одмах обустављен.

У фабрици обуће није дошло до преговора и штрајк је настављен. Власници су се држали осино, чак и провокативно, о чему сведочи изјава, објављена два дана касније у *Политици*, да управа фабрике „намерава да уопште не почиње рад за неколико недеља, пошто има довољно израђене обуће на стоваришту.” Убрзо се показало да је и у фабрици кожа захтев радника прихваћен само зато да би послодавци добили у времену. Наиме, пет дана касније, 18. фебруара, у овој фабрици отпуштено је још неколико радника, због чега је опет, истог дана, објављен штрајк. Тако су се у јединственом штрајкачком покрету нашли радници три фабрике на Чукарици чији су се власници удружили и призвали у помоћ полицију.

¹⁰⁷ РН 1. и 10. II 1907. и 1. IV 1908; Д. Лапчевић, *Положај радничке класе у Србији и синдикални покрет*, 246.

¹⁰⁸ Према В. Винаверу штрајк је трајао четири месеца (и. д., 37).

¹⁰⁹ РН 1. IV 1908; *Синдикални покрет у Србији*, 106.

Главни раднички савез придао је велики значај овим штрајковима тако да је штрајкачима поред моралне подршке и помоћи у руковођењу свакодневно стизала и материјална помоћ од свих синдикалних централа. Захваљујући томе, штрајк у фабрикама кожа и обуће настављен је и после насилног гушења штрајка радника фабрике шефера. Међутим, фабриканти су уз помоћ полиције почели да по групама доводе штрајкбрехере, што им је помогло да обнове производњу упркос штрајку. Тиме су штрајкачи већ унапред били осуђени на неуспех. Зато је штрајк у фабрици кожа прекинут средином марта, док су радници фабрике обуће остали у штрајку све до 7. маја. Њихова упорност није уродила плодом; напротив, после прекида штрајка само је један (мањи) број радника примљен на посао, док су остали учесници штрајка морали да напусте фабрику. Тако су из овог дуготрајног и исцрпљујућег одмеравања снага власници изишли као победници. Иначе, била је то једна од већих штрајкачких борби кожарскопрерађивачких радника. Штрајк радника фабрике кожа трајао је испун месец, а радника фабрике обуће безмало три месеца. Од укупно 74 радника фабрике обуће 63 су учествовали у штрајку. Штрајкачима је на име помоћи из касе Савеза издато 4.063,95 динара.¹¹⁰ Пошто је после неуспеха штрајка већина ових радника морала да тражи посао на другој страни, пододбор на Чукарици престао је да делује и неће бити обновљен све до јуна 1908.

У време када је већ био почео штрајк у фабрици кожа и обуће Савез кожарско-прерађивачких радника отказао је обућарским послодавцима у Београду тарифу закључену у марту 1906. године. „Ако желите да до 15. III 1907. регулишемо односе новом тарифом, изволите се обратити Савезу за преговоре” — писало је у саопштењу упућеном послодавцима.¹¹¹ Како послодавци нису показивали намеру да у одређеном року ступе у преговоре, Савез је почео вршити припреме за штрајк. У том циљу преко *Радничких новина* упућено је упозорење „свим обућарским радницима у Србији и на страни” да ће у Београду, где иначе влада велика беспослица, убрзо доћи до општег штрајка обућарских радника.¹¹²

У међувремену обућарски послодавци у Београду припремали су се да на захтев синдиката одговоре отпуштањем свих радника. О овој намери они су циркуларним писмом обавестили обућарске еснафе „у свим варошима у Србији” још 21. фебруара. Текст тог писма гласи:

„Познато је, да данашњи наши радници — калфе, хоће на неки начин, себи да прибаве веће користи а мајсторима штету, тиме, што су прописали некакву тарифу, у којој одређују себи већу зараду и независан положај.

Ово је неправилно и за сваку осуду, да један јучерањи дечак располаже имовином и радњом једнога мајстора, који је ту своју радњу крвавим знојем створио. Да би се сачувала имовина и углед једнога мајстора, то је еснаф београдских обућара решио: да 15. марта отпусти све своје раднике и никакву њихову тарифу не прима, а да прима у рад само оне раднике који ће да раде по тарифи коју су пре сами мајстори одређивали.

Сем тога да ни један мајстор не сме потписивати тарифу нити ма какве уговоре закључивати. Ово се и вама саопштава те да се по овоме управљате и до краја истрајете”.¹¹³

¹¹⁰ РН 25. I, 17. и 27. II, 15. и 17. III, 3. и 14. IV 1907; *Политика* 15. и 20. II 1907; *Синдикални покрет у Србији*, 106, 123, 133; М. Вукомановић, Л. Ивановић, Ж. Јовановић, н. д., стр. 87—89.

¹¹¹ РН 15. II 1907.

¹¹² РН 8. III 1907.

¹¹³ РН 10. III 1907.

Очигледно, намера је била да се једном координираном акцијом свих обућарских послодаваца у земљи уништи синдикална организација и наметну своји услови.

Нема података о томе да ли су београдски обућарски послодавци своју замисао о отпуштању свих радника 15. марта остварили; међутим, познато је да су тог дана обућарски радници у Београду (њих 160) ступили у штрајк. Како су писале *Радничке новине*, неки послодавци покушали су тада да врбују штрајкбрехере у Војној шивари.¹¹⁴ Изгледа да је пет послодаваца, упркос ставу њиховог еснафа, потписало тарифу пре него што је штрајк објављен. Могло би се такође претпоставити, на основу писања *Радничких новина*, да су неколико дана по избијању штрајка нову тарифу потписала још три послодавца, тако да је од укупно 25 радњи у 17 вођен штрајк. Међутим, судећи по једној информацији, касније објављеној, (такође у *Радничким новинама*), у којој се наводи да је штрајк обућарских радника у Београду узео „широке размере и претворио се у општи штрајк“, може се извести и друкчији закључак: да је штрајк вођен противу свих послодаваца.¹¹⁵ Иначе, о току овог штрајка немамо никаквих других података — изузев ове две информације у *Радничким новинама*: да су послодавци врбовали штрајкбрехере и да су и даље примали поруџбине, и да су у врбовању штрајкбрехера имали извесног успеха.¹¹⁶

Управа Савеза, иако је директно руководила овим штрајком и материјално га помогла са прилично великом сумом (2.987,60 динара), прешла је скоро хитке преко њега у свом извештају за годишњу скупштину (саопштена су само два-три податка и дата је констатација да је штрајк завршен „са делимичним успехом“).¹¹⁷ Мало је необично и то што су и *Радничке новине* релативно мало писале о овом штрајку, који је, бар према броју учесника имао шире размере. Отуда не знамо да ли је нешто више тражено новом тарифом (због које је дошло до сукоба) изузев скраћења радног времена на 11 часова и (извесног) повећања зарада.¹¹⁸

Повод за избијање штрајка обућарских радника у Ваљеву (21. априла, на Велику суботу) био је аусшперунг који су извршили послодавци. Тачно по сугестији добијеној од београдског обућарског еснафа, они су од својих радника тражили да напусте организацију и да пристану на њихову тарифу. Иако већ ангажована у три штрајка, управа Савеза морала је да одобри овај штрајк, јер се радило о праву организовања радника. Међутим, Савез није могао пружити скоро никакву материјалну помоћ штрајкачима у Ваљеву, па нешто због тога, нешто због неслоге, штрајк је после 25 дана завршен без успеха. После овога пододбор у Ваљеву обуставио је рад.¹¹⁹

Пододбор у Неготину ступио је у штрајк не тражећи одобрење од Савеза. Захваљујући повољним приликама, у три веће обућарске радионице закључене су тарифе, које су у целини одговарале тарифама за које се Савез изборио у више места током 1906. године.¹²⁰ У Пожаревцу вођен је штрајк у једној обућарској радионици и

¹¹⁴ РН 20. III 1907. — У овој информацији наводи се да је у штрајк ступило преко 200 обућарских радника.

¹¹⁵ РН 20, 22. и 23. III 1907.

¹¹⁶ РН 24. III и 28. VII 1907. (У броју од 28. VII РН објављена су и имена радника у Београду које је Савез бојкотовао као штрајкбрехере.)

¹¹⁷ *Синдикални покрет у Србији*, 106.

¹¹⁸ РН 5. IV 1907.

¹¹⁹ *Синдикални покрет у Србији*, 106—107.

¹²⁰ РН 30. X и 13. XII 1907.

завршен је успешно.¹²¹ Због неповољног материјалног стања, Савез није могао да пододбору у Ужицу одобри да ступи у тарифну борбу. Међутим, до покрета је ипак дошло.¹²²

Без ступања у борбу средином маја закључена је тарифа између Савеза и папучарских послодаваца у Београду; она је садржала све услове за које се Савез залагао у 1906. години.¹²³ Такође без борбе закључена је тарифа између пододбора Савеза кожарско-прерађивачких радника и папучарских послодаваца у Нишу. И у овом случају тарифом су обухваћени познати услови Савеза с тим што су унете и ове две одредбе: Послодавац мора бити озбиљан према радницима за време рада и обратно; Сви радници морају бити тачни на послу и строго се придржавати тарифе; не смеју бити пијани и свађати се у радионици. Важност тарифе била је одређена од 1. IV 1907. до 1. IV 1908. године.¹²⁴

Савез је још у току године закључио тарифу са фабриком куфера Димитријевића и Алексића у Београду, и са радњом готових одећа Хасона Демајо, А. Ј. Аруста и Брата, Ј. М. Коена и Хаима Демајо и Друга.¹²⁵

1907. година означила је кризу штрајкачког и тарифног покрета кожарско-прерађивачких радника. Сви већи штрајкови, и поред знатне материјалне помоћи, завршени су неуспешно или с половичним успехом. Иако је узета позајмица од других савеза, а добијена је и извесна помоћ, већ половином године каса је била скоро потпуно испразњена.

1908. година. — Као и већина других струковних синдиката, и Савез кожарско-прерађивачких радника преживљавао је током целе 1908. године озбиљну кризу. Био је то резултат веома неповољних економских и политичких прилика у земљи, а и неуспеха у претходној години. Бројно ослабљен и празне касе, Савез није могао да улази у борбе ширих размера против картелисаних послодаваца. Зато је у овој години штрајкачки и тарифни покрет био сведен на неколико, углавном мањих, акција.

На годишњој скупштини, одржаној 17. и 18. фебруара, донета је одлука о оснивању штрајкачког фонда, што је несумњиви доказ да је Савез реално оценио колико је значајна улога материјалне базе када се ступа у штрајкове. Средства фонда имала су да се обезбеђују од посебних чланских улога, који су износили 0,20 динара месечно. Сваки члан организације био је обавезан да уплаћује овај улог; за неизмирену обавезу за три месеца било је предвиђено искључење из чланства. Било је још одлучено да се средства из штрајкачког фонда чувају у неком новчаном заводу, и да се пре истека три године не могу ни за шта употребити. Фонд је почео да ради 1. јула 1908. године.¹²⁶

У току ове године у тарифном покрету најактивнији су били папучарски радници. *Радничке новине* су 14. фебруара објавиле вест да се папучарски радници у Нишу „налазе у тарифном покрету“, а три и по месеца касније донеле су вест да је пододбор у Нишу закључио тарифу са папучарским послодавцима.¹²⁷

¹²¹ *Синдикални покрет у Србији*, 107.

¹²² *РН* 24. VII 1907.

¹²³ *РН* 19. V 1907.

¹²⁴ *РН* 24. VII 1907.

¹²⁵ *РН* 4. VIII и 17. XII 1907.

¹²⁶ *Синдикални покрет у Србији*, 107; *РН* 11. IX 1908.

¹²⁷ *РН* 14. II и 1. V 1908.

И београдски папучарски радници спремали су се у првој половини године за ступање у покрет.¹²⁸ Крајем маја Савез је поднео тарифу папучарским послодавцима у Београду, и она је закључена 24. маја (по свој прилици новом тарифом скраћено је радно време за 1,5 час, а зараде повећане за 10⁰/₀, и то без штрајка).¹²⁹

И пододбор у Чачку закључио је у мају месецу тарифу са папучарским послодавцима; радно време утврђено је на 11 часова а зараде су повећане за 5⁰/₀.¹³⁰

1909. година. — После двогодишње кризе, Савез кожарско-прерађивачких радника поново се консолидовао. Пре свега, знатно је порасло интересовање радника за организацију, што се одразило и на повећање чланства за 44⁰/₀ у односу на претходну годину. Успостављена је и чвршћа веза са пододборима. Међутим, упркос том очигледном снажењу организације — с једне, и сталном погоршавању положаја радника — с друге стране, није се смело улазити у веће тарифне борбе. Зато је тежиште тарифног покрета у овој години било у неколико градова у унутрашњости.

Штрајкове су водили обућарски радници у Ужицу, Чачку, Крагујевцу, Буприји, Ваљеву и Паланци (Смедеревској), док су у Београду штрајковали само радници у једној ташнерској радњи. Већина ових штрајкова била је одбрамбеног карактера.

У Ужицу до сукоба је дошло због захтева картелисаних обућарских послодаваца да сви њихови радници набаве калфенско писмо. Овај сукоб почео је, у ствари, још 1907. године, али је сада дошло до штрајка, у који је ступило 13 радника. Штрајк је почео 23. фебруара, а завршен је 1. марта — успешно.¹³¹

Половином маја ступили су у тарифни покрет обућарски радници у Чачку; повод је био: намера послодаваца да наметну своје услове. После краћег времена борба је завршена успешно по раднике. Међутим, један послодавац је одбио да потпише тарифу, и радници у његовој радњи (њих — 7) ступили су у штрајк, који је завршен без успеха. У августу месецу избио је штрајк у још једној обућарској радњи у Чачку — зато што је послодавац вршио закидања приликом исплата зарада радницима. У штрајку је учествовало 6 радника. Према писању *Радничких новина* (18. VIII 1909.) штрајк је „пропао несавесношћу тројице другова”.¹³²

Без успеха је завршен и одбрамбени штрајк у једној обућарској радњи у Крагујевцу.¹³³ У Ваљеву је вођен штрајк у једној обућарској радњи — због једног неорганизованог радника. Завршен је без успеха. Крајем августа четири послодавца у Буприји избацила су с посла организоване раднике, због чега је 13 радника ступило у штрајк (без знања управе Савеза). После неколико дана пододбор у Буприји закључио је тарифу са обућарским послодавцима којом је радно време од 18—20 часова сведено на 11,5 часова, зараде су повећане за 15⁰/₀ и призната је организација. Међутим, у октобру је

¹²⁸ На то упућују две заказане, а вероватно и одржане конференције са дневним редом: Тарифно питање, односно О тарифама за 1908. годину (6. априла) — *РН* 28. II и 5. IV 1908.

¹²⁹ *РН* 26. IV, 31. V и 12. VI 1908.

¹³⁰ *РН* 31. V 1908.

¹³¹ *РН* 26. II, 3, 10. и 17. III 1909; *Синдикални покрет у Србији*, 132—133 (табела о штрајковима).

¹³² *РН* 14. II, 28. IV, 26. V и 18. VIII 1909; *Синдикални покрет у Србији*, 132—133 (табела о штрајковима).

¹³³ *Синдикални покрет у Србији* (табела о штрајковима); *РН* 2. VI и 23. XII 1909.

дошло до нове борбе против картелисаних послодаваца, и она ће се, у условима беспослице, продужити до краја године.¹³⁴

У *Радничким новинама* од 26. маја објављена је вест о намери картелисаних послодаваца у Крушевцу да отпусте све организоване раднике, па је зато препоручено обућарским радницима да не долазе у ово место. У броју од 29. октобра *Радничке новине* су донеле вест да се обућарски радници у Крушевцу налазе у покрету.¹³⁵

У току ове године код обућарских радника испољена је повећана беспослица, и сигурно се то неповољно одразило на тарифни покрет. Беспослица је, изгледа најтеже погодила београдске раднике, о чему могу посведочити следећа два податка. Управа Савеза обавестила је крајем октобра своје пододборе да у Београду влада велика беспослица обућарских радника, где је, од 750 радника, велики број био без посла. Због опадања потрошње фабрика обуће на Чукарици отпустила је велики број радника, тако да је од 90 радника остало њих 40. Без посла су остајали и обућарски радници у војној радници у Нишу, па је тим поводом посланик Т. Кацеровић на скупштинској седници од 22. октобра поставио захтев војном министру да се ово питање реши.¹³⁶

Недовољна организованост у вођењу неких штрајкова у овој години послужила је као повод тадашњем председнику Савеза Николи Марчетићу да у једном чланку у *Радничким новинама* (пред скупштину Савеза у 1910.) укаже да „овоме питању треба највећу пажњу поклонити, а нарочито другови из унутрашњости, јер су досадашњи штрајкови били врло рђаво вођени, слабо је процењивана моћ у борби, те се у више случајева показивао неуспех“.¹³⁷ У истом чланку указано је да „најважнија задаћа синдикалних организација јесте старање за повећање надница и скраћење радног времена“, али је при том дато и једно важно упозорење: „Никад при решавању тарифног питања, иза ког одмах долази штрајк, не треба губити из вида привредне услове и прилике које владају у дотичној бранши рада... У тарифном питању никада не треба пренаглити, већ треба добро оценити све прилике од којих зависи покрет. Строго се треба придржавати правилика за тарифе и штрајкове“. — Ови ставови, очигледно је, показују да су често штрајкови вођени неприпремљено и без сагласности управе Савеза.

1910. година. — Беспослица обућарских радника наставила се и у 1910. години, што је утицало да несигурност на послу још јаче угрози раднике. Уместо да се поправљају, услови рада су се у неколико протеклих година чак и погоршали. Нарочито су тешкој експлоатацији били изложени кожарско-прерађивачки радници у мањим местима у унутрашњости. Пошто је током 1909. године учињен велики напредак у оживљавању покрета и у оваквим местима, тај процес је настављен још интензивније током 1910. године. То је омогућило да се број чланова удвостручи у односу на претходну годину.

Што се тиче тарифних борби, карактеристично је да су у овој години у њима учествовали и радници из мањих места, у којима се раније раднички покрет није довољно осећао. Још у почетку године тарифни покрет обућарских радника избио је у Чачку, Паланци Смедервској и Пожеги.¹³⁸

¹³⁴ РН 27. VIII, 1. IX, 20. X и 5. XII 1909; *Синдикални покрет у Србији* (табела о штрајковима).

¹³⁵ РН 26. V и 29. X 1909.

¹³⁶ РН 24. и 29. X и 23. XII 1909.

¹³⁷ РН 14. I 1910.

¹³⁸ РН 25. III 1910.

У Пожеги борба је вођена у једној радионици и брзо је окончана успехом радника. Послодавац је прихватио тарифу, а скраћено је и радно време.¹³⁹

Обућарски радници у Паланци ступили су у одбрамбени штрајк 21. априла. Повод је био следећи: на тражење пододбора да се закључе тарифе послодавци су одговорили отпуштањем свих организованих обућарских радника, с тим што им је стављено до знања да посао може поново добити само онај радник који потпише писмену изјаву да неће посећивати локал у коме се организовани радници окупљају, да неће бити члан синдиката нити социјалистичке партије и да ће се учланити у Занатлијски савез. У штрајку је било 15 обућарских радника. Послодавци су предузели све да штрајк сло-ме, а у томе су им ишли на руку штрајкбрехери. Штрајк је завршен после 50 дана; постигнут је само делимичан успех.¹⁴⁰

Са папучарским послодавцима у Београду Савез је у мају закључио нову тарифу без борбе. Поред повећања зарада и скраћења радног времена, новом тарифом су регулисани и остали услови рада. Послодавци су прихватили ове захтеве зато што нису желели да дође до штрајка. Али успеху је највише допринела „добра организованост папучарских радника“.¹⁴¹

Крајем маја избио је штрајк у фабрици обуће у Врању због ниских надница и дугог радног времена. У штрајк је ступило 70 радника. Фабрикант је покушао да преко огласа у новинама нађе раднике у другим местима, што је био повод да *Радничке новине* дају обавештење да се у фабрици води штрајк, уз напомену да је тамо највећа надница 1,20 днара, а радно време 18 часова. Међутим, пошто радници нису били организовани штрајк је брзо прекинут, па не само да се није успело у захтевима него је послодавац, према писању *Радничких новина* још више смањно наднице.¹⁴²

Пододбор у Ужицу, који је у овој години обновио рад, успешно је водио штрајк у једној обућарској радњи.¹⁴³

Обућарски послодавци у Крушевцу на дан 4. септембра отпустили су све организоване раднике — њих 25, у намери да униште радничку организацију и ослабе солидарност радника. На аусшперунг радници су одговорили штрајком. После нешто више од месец дана савез послодаваца је попустио, па је дошло до преговора. Послодавци су признали радничку организацију и дотадашње услове, а почели су враћати на посао и отпуштене раднике.¹⁴⁴

У августу пододбор у Чачку припремао се да ступи у тарифни покрет, а евентуално и у штрајк. Тридесетог августа 23 обућарска радника ступило је у штрајк. Међутим, само после три дана 10 је послодаваца прихватило тарифу, која је радницима донела повећање зараде за 15% и повољније радне услове.¹⁴⁵

У Београду Савез је у септембру објавио штрајк у једној та-шнерској радњи зато што су радници који су дошли из Пеште игнорисали синдикалну организацију, иако су у својој земљи били организовани. Спор је био брзо окончан, јер су ови радници пришли организацији.¹⁴⁶

¹³⁹ РН 25. X 1910.

¹⁴⁰ РН 24. IV, 29. V и 12. VI 1910.

¹⁴¹ РН 29. V 1910.

¹⁴² РН 29. V и 1. VI 1910.

¹⁴³ РН 4. и 29. VI 1910.

¹⁴⁴ РН 9. IX и 9. X 1910.

¹⁴⁵ РН 26. VIII и 14. IX 1910; *Синдикални покрет у Србији...* (табела о штрајковима).

¹⁴⁶ РН 11. IX 1910.

У овој години Савез је у Београду добио опасног непријатеља у картелу обућарских послодаваца који су држали готову робу. Овај картел био је уперен против радничке организације, а и против ситних мајстора. Преко њега послодавци су намеравали да утичу на обарање радничких надница и да сами диктирају услове рада. На својим седницама картел је одлучио да се истакнутији организовани радници не примају на рад. Иначе, творац овог картела био је Јосиф Фрид.¹⁴⁷

Крајем године дошло је до сукоба између картелираних обућарских послодаваца и радника у Свилајнцу. Повод: послодавци су захтевали од радника да се одрекну организације и да раде по нижим ценама. На ово сви радници (њих 32) ступили су 15. децембра у штрајк. Према писању *Радничких новина*, одмах по објави штрајка општинске власти су насрнуле на штрајкаче, на шта је Главни раднички савез уложио протест. После овога кметовима је издата наредба да не узнемиравају штрајкаче. Овај штрајк продужио се и у следећој години. У првој половини јануара 1911. године од 6 послодаваца 5 их је пристало да потпише тарифу, којом је прописана најнижа надница и регулисани радни услови. Штрајк је продужен само против једног послодавца који је одбио тарифу; али је, изгледа, и он неколико дана касније попустио. На тај начин обућарски радници у Свилајнцу успели су да свој одбрамбени штрајк заврше победом.¹⁴⁸

1911. година. — И 1911-та година је обиловала бројним тарифним борбама кожарско-прерађивачких радника, али су то углавном биле акције мањих размера. С више учесника било је само шест штрајкова, од којих су два била нападачка а четири одбрамбена.

Судећи по пруженој материјалној помоћи, Савез се највише ангажовао око решавања питања 45-горице сарачких, седларских и обућарских радника војне седларнице у Крагујевцу, који су избачени с посла због учешћа на првوماјској прослави (на којој је дошло до сукоба са војском). Савез је на име помоћи овим радницима издао 1.719,50 динара, што је представљало 48% читаве расположиве суме. На који се начин Савез још ангажовао у овом случају — о томе немамо података. По свој прилици, ови радници су враћени на посао, али тек после четири месеца и 10 дана.¹⁴⁹

У Београду су и у овој години папучарски радници имали највише успеха у тарифној борби. Савез је крајем априла позвао папучарске послодавце на преговоре ради закључења нове тарифе. Пошто су ови то одбили, 32 радника ступило је у штрајк. Од четворице послодаваца после извесног времена нову тарифу су потписали двојица, а када се навршило тридесет дана од почетка штрајка, и друга двојица су прихватили захтеве организације. Тако је овај штрајк успешно окончан. Како је тада истакнуто у *Радничким новинама*, за овај успех најзаслужнија је организација, која је добро проценила све околности када је штрајк објавила; али успеху је доста допринела и пуна солидарност штрајкача.¹⁵⁰

У Ваљеву је 5. марта избио штрајк обућарских радника. Завршен је после седам дана — успешно. Закључена је тарифа којом су зараде повећане за 20% а радно време скраћено. У штрајку је учествовало 40 радника (сви организовани).¹⁵¹

¹⁴⁷ РН 9. и 23. II 1910.

¹⁴⁸ РН 18. XII 1910. и 13. I 1911.

¹⁴⁹ *Синдикални покрет у Србији* (табела о штрајковима).

¹⁵⁰ РН 27. IV, 25. V, 15. и 25. VI 1911.

¹⁵¹ РН 12. и 16. III 1911.

У Шапцу у тарифном покрету били су ћурчијски и обућарски радници. Прво је 20 ћурчија ступило у штрајк (нападачки) 28. марта. Штрајк је завршен после 29 дана њиховом победом, која им је донела повећање зараде од 35%. Штрајк обућарских радника био је одбрамбеног карактера, а вођен је против послодавачког картела. Повод је био избацивање 75 радника с посла с циљем да се уништи организација и наметну радницима неповољни услови. У штрајку је учествовало 70 радника. *Радничке новине* су у броју од 3. октобра донеле вест да је штрајк завршен (2. октобра) пошто су послодавци потписали тарифу којом је радно време смањено а награде повећане. Међутим, у каснијим бројевима *Радничких новина* објављени су написи из којих се види да штрајк није био окончан ни после шест недеља. Савез је помогао овај штрајк са 1.217 динара.¹⁵²

Почетком године (у фебруару) у Краљеву је избио штрајк у једној обућарској радњи. После два-три дана штрајк је успешно завршен, послодавац је био приморан да потпише тарифу којом је укинута рад у недељи и скраћено радно време. Штрајком је руководио подођор. Можда као реакција на ово дошао је 9. августа напад картелисаних обућарских послодаваца на раднике: они су извршили аусперунг, избацивши све раднике с посла. Тада је подођор објавио штрајк, у који су ступила 23 радника. Штрајк је завршен у првој половини септембра с потпуним успехом: послодавци су потписали тарифу, којом су обезбеђене за 30% веће зараде.¹⁵³

Судећи по писању радничке штампе и по извештају Савеза о раду у 1911. години, било је доста разлога да се и обућарски радници у Београду боре за повољније радне услове и веће зараде. Наднице су биле ниске (у просеку 1,45 динара) упркос осетном поскупљењу животних трошкова, послодавци су и даље већи део посла давали да се ради на сицу, радно време у мањем броју радница трајало је 10 а у осталим 11 часова, била су честа отпуштања радника без отказа, хигијенски услови су били веома неповољни. Крајем марта одржан је у Београду и један протестни збор, за који је једна тачка дневног реда била овако формулисана: „Пљачкање радничке наднице у Официрској задрузи и положај радника”.¹⁵⁴ Што и поред овако тешког положаја радника није дошло до тарифних борби разлоге свакако треба тражити у неприпремљености Савеза да у овој години улази у веће уз то и неизвесне сукобе. При томе треба имати на уму да је београдска синдикална организација кожарско-прерађивачких радника у 1911. била јако ослабљена због великог осипања чланства.

1912. година (до 17. септембра). — У току 1912. године тарифни покрет кожарско-прерађивачких радника био је у пуном успону — све до дана мобилизације (17. септембра). Организације су водиле више борби, међу којима је било 10 штрајкова, од којих 8 нападачких.

У Београду су вођена три штрајка (сва три нападачка). Прво су у штрајк ступили ћурчијски радници — због прекомерне експлоатације (сувише дуго радно време и веома ниске наднице). Штрајк је обухватио три највеће раднице, а у њему је учествовало 25 радника. Трајао је од 2. до 21. маја. Завршен је успешно: закључене су тарифе којима је радно време скраћено за 4 часа дневно а зараде повећане за 30%. Штрајком је руководио Савез, који је штрајкачима пружио и материјалну помоћ.¹⁵⁵

¹⁵² РН 8. и 13. IX, 3, 14. и 18. X 1911.

¹⁵³ РН 14. II, 15. VIII и 13. IX 1911; *Синдикални покрет у Србији*, (табела о штрајковима).

¹⁵⁴ РН 26. III 1911.

¹⁵⁵ РН 4, 25. и 29. V 1912; *Синдикални покрет у Србији...*, стр. 143.

У *Радничким новинама* од 5. јуна најављено је да ће се у Београду 7. јуна одржати збор Савеза кожарско-прерађивачких радника, на коме ће Д. Туцовић говорити о теми: „Услови живота и нужност борбе”. Вероватно је ово било у склопу припрема Савеза за наредне тарифне борбе у Београду. Убрзо је избио штрајк у четири куферџијско-ташнерске радње. Штрајк је био малих размера (учествовало је свега 6 радника), а завршен је с делимичним успехом. Трајао је од 26. јуна до 28. августа.¹⁵⁶

У Београду је 3. јула избио штрајк сарачких радника. У штрајку је учествовало 20 радника. Њихови захтеви су били: да се дотадашњи рад на парче замени радом на надницу; да се радно време од 10 скрати на 9 часова; да се зараде повећају за 25%. Штрајк је вођен само у 4 радионице, пошто су два послодавца одмах пристали на поднете услове. Савез је помогао штрајкаче са 628 динара. Штрајк је прекинут због рата; резултат је био: делимично остварени захтеви.¹⁵⁷

У Крушевцу је 21. маја избио штрајк обућарских радника. Штрајк је у почетку обухватио 8 радионица, а у њему је учествовало 25 радника. Како је објављено у *Радничким новинама*, четири дана после објаве штрајка, сви послодавци изузев једног прихватили су радничке захтеве: да се тарифом регулише радно време од 10 часова и да се повећа цена по комаду за 25%. Међутим, 5. јуна објављена је информација у којој се наводи да је један послодавац изиграо тарифу и најурио раднике са посла. Од тада у штрајку се налазило 11 радника. Затим је, 3. јула, објављена информација о штрајку обућарских радника у три радионице у Крушевцу.¹⁵⁸

Удружени обућарски послодавци у Зајечару извршили су аусперунг над радницима 31. маја зато што нису хтели да се упишу у послодавачки еснаф. С посла су избачена 22 радника. Иако сви радници нису били организовани, Савез им је пружио пуну помоћ да се изборе за своја права. Борба је завршена 8. јуна победом радника.¹⁵⁹ И у Нишу је у једној седларској радионици дошло до аусперунга над 4 радника (1. августа). Повод је био: радници нису пристали да раде 13 часова дневно, како је то захтевао послодавац. У споразуму са управом Савеза, пододбор у Нишу је повео против послодавца енергичну борбу; међутим, због рата овај сукоб није докрајчен.¹⁶⁰

Према писању *Радничких новина*, обућарски послодавци у Јагодини створили су током ове године картел са циљем да униште радничку организацију. Уследило је отпуштање радника с посла, због чега је Савез упозорио остале обућарске раднике да не иду у Јагодину.¹⁶¹

У току ове године (до 17. септембра) вођен је штрајк у једној обућарској радњи у Пожаревцу. Трајао је 40 дана, а завршен је тако што су се сви штрајкачи (њих 8) запослили на другом месту. И у Краљеву је такође дошло до штрајка у једној обућарској радњи, у коме је учествовало 7 радника. Трајао је један месец, а непознато је како је завршен.¹⁶²

¹⁵⁶ *Синдикални покрет у Србији...*, стр. 143; *РН* 10. VII 1912.

¹⁵⁷ *РН* 29. V 1912.

¹⁵⁸ *РН* 29. V, 5. VI и 3. VII 1912.

¹⁵⁹ *Синдикални покрет у Србији*, 146.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ *РН* 6. VII и 13. IX 1912.

¹⁶² *Синдикални покрет у Србији*, 146.

У Лесковцу обућарски радници спровели су почетком године тарифу у 28 радионица без борбе. Резултат: радно време 10 часова, наднице повећане за 20%. Такође без борбе спроведена је тарифа у три веће радионице у Нишу (6. јула); наднице су повећане за 15%, радно време утврђено на 10 часова дневно.¹⁶³

*
* * *

Од оснивања Савеза до дана мобилизације у септембру 1912. год. кожарско-прерађивачки радници водили су око 60 штрајкова,¹⁶⁴ од којих су две трећине биле нападачког карактера. Иначе, штрајкови су вођени укупно у 20 места. Поред Београда, највише је штрајкова било у Ваљеву (5), затим у Крушевцу, Нишу, Лесковцу и Чачку (по 3). Већина ових штрајкова имала је по раднике повољан исход; међутим, с обзиром на често непотпуне податке не може се прецизно одредити који су све штрајкови завршени успешно, то и због тога што је било више случајева да се штрајк заврши прихватањем радничких захтева, да би убрзо затим послодавци одбили да се придржавају договорене тарифе.

Како се из претходног прегледа могло видети, штрајкови кожарско-прерађивачких радника, уколико нису чинили део ширег штрајкачког покрета, били су претежно мањих размера: или су кратко трајали (од једног до неколико дана), или су обухватили мањи број радника (понекад само раднике у једној занатској радионици). У веће штрајкове, како по трајању и броју учесника, тако и по драматичности и дејству, односно по значају за раднички покрет у целини, могу се убројити само штрајкови у Официрској задрузи у Београду 1905 и у фабрикама кожа и обуће на Чукарици 1907. (који је, међутим, био у сенци великог штрајка радника Фабрике шећера, мада је с њим чинио целину). Такође су били дуготрајни и масовни (по броју учесника) и штрајкови у Нишу 1905. (120 учесника, трајао 40 дана), у Лесковцу 1905/6. (45 учесника, 16 дана), у Београду 1907. (штрајковало 160 обућарских радника у занатским радњама), у Пироту 1907. (49 учесника, преко 2 месеца), у Шапцу 1911. (70 учесника, више од шест недеља)...

Карактеристично је да су, и по оцени тадашњих управâ Савеза, сви ови већи штрајкови углавном имали неповољан исход (једино је „с делимичним успехом“ завршен штрајк у Официрској задрузи у Београду). У већини случајева неуспех је у овим штрајковима долазио као последица картелисања послодавца, а у два случаја неуспеху је допринела и слаба организација штрајкача (у Пироту и Врању). Такође је карактеристично да су штрајкови већих размера вођени углавном у првим годинама деловања Савеза. Касније, кад су извучене поуке из протеклих акција, питању вођења тарифне политике и штрајкачких борби приступало се с више реализма и с више смисла за тактизирање. Није нимало случајно председник управе Савеза кожарско-прерађивачких радника за 1909. год. упозоравао да „никад при решавању тарифног питања, иза ког одмах долази штрајк, не треба губити из вида привредне услове и прилике које владају у дотичној бранши рада“ (РН, 16. I 1910). То је био генерални став тадашњег вођства радничког покрета, који је у так-

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Нисмо у могућности да наведемо колико је тачно било штрајкова јер због непотпуних података за неколико случајева није јасно да ли су били у питању штрајкови, или бојкоти, или демонстративно напуштање посла.

тици Савеза кожарско-прерађивачких радника потврђен управо 1909. год. када и поред великог отпуштања радника, на пример у Крушевцу (аусшперунг организованих радника) и у фабрици обуће на Чукарици (због опадања потрошње отпуштено око 50 радника) није дошло до већих штрајкачких акција. Слично је било понашање синдикалног руководства и у 1911. год. када је, после ступања на снагу Закона о радњама, констатовано да је у већини обућарских радионица у Београду радно време дуже од законом предвиђеног, да су хигијенски услови веома неповољни и да су честа отпуштања радника без отказа; међутим, било је то време велике беспослице у овом занату и вероватно је због тога избегавано ступање у веће сукобе који би могли имати неповољан ток.

Дакле, могло би се закључити да је период до 1907. год. у тарифном покрету кожарско-прерађивачких радника представљао прву етапу у којој су били нужни радикални сукоби, између осталог и зато да би послодавци осетили снагу организованог радничког покрета. Зато и када нису непосредно давали жељене резултате, поједини већи штрајкови кожарско-прерађивачких радника из ове прве етапе одиграли су веома важну улогу у склопу повезаних акција целокупног радничког покрета јер је њима манифестована солидарност и повезаност целе радничке класе и њена одлучност да се избори за своје основне захтеве. Тако је упоредо са већим штрајковима вођено много мањих акција чији је исход у већини случајева био повољан, јер колико је био исцрпљујући за раднике, штрајк је и послодавцима задавао страх и доносио недаће. У другој етапи, после 1907. године, тарифни покрет кожарско-прерађивачких радника има мирнији и равномернији ток. Био је то резултат нове тактике, прилагођене условима, али и снажења синдикалне организације која је сада, ујединивши знатно већи број радника, с више изгледа на успех могла да инсистира на колективним тарифама. Зато је у овој етапи било мање крупних (дуготрајних) штрајкова, а више успешно остварених тарифних захтева.

Као и за све остале синдикате, и за Савез кожарско-прерађивачких радника доношење Закона о радњама био је јак мотив за активирање чланства у борби за спровођење законских одредаба. Отуда у тарифним захтевима у 1911. и 1912. години поред питања зарада непрекидно је постављано и питање радног времена. Међутим, као и у ранијем периоду, послодаваци су тактизирали час прихватајући нову тарифу час одустајући од ње.

Без обзира на појединачне исходе тарифних борби и штрајкова, за ових девет година остварени су упечатљиви резултати у побољшању положаја кожарско-прерађивачких радника. Пре свега, кроз непрекидне борбе подигнута је класна и борбена свест радника, што је довело до промене њиховог положаја као јединки у процесу рада. Ослоњени на снагу организације, радници иступају све енергичније у тражењу својих права. Тако се како су године одмицале постепено почињу јављати штрајкови и у мањим местима у којима су још преовлађивали патријархални друштвени односи.

Међу значајније резултате тарифних борби спада знатно скраћење радног времена чије је трајање пре оснивања Савеза било врло неодређено, у неким случајевима и неограничено. Тако у 1911. год., када се радници у својим захтевима у погледу радног времена ослањају на Закон о радњама, радно време кожарско-прерађивачких радника скраћено је у просеку за 2,25 часа.¹⁶⁵ Још у лето 1911. обућар-

¹⁶⁵ Лазар Ивановић, *Борба Радничке коморе у Србији за спровођење Закона о радњама 1910—1914, Токови револуције IV*, Београд 1969, 322.

ски радници у занатским радњама у Лесковцу имали су десеточасовно радно време.¹⁶⁶ У 1912. години Савез је упорно настојао да се у новим тарифама радно време ограничи на 10 часова и вероватно је због тога у време пред I балкански рат у свим местима у Србији било само 12 закључених тарифа (по којима је радило 400—500 радника).¹⁶⁷ Иако то још није била реалност, констатовано је да су у 1912. сви кожарско-прерађивачки радници имали десеточасовни радни дан.¹⁶⁸

Путем тарифних борби и штрајкова послодавцима је наметнуто да признају синдикалну организацију као заступника радника, што је био важан предуслов за још успешније акције у наредном периоду, а до чега би свакако дошло да ратови нису прекинули рад Савеза у тренутку његовог највећег успона.

б) Помоћ члановима у беспослици, на путовању и у болести

Правилима Савеза било је предвиђено пружање помоћи члановима кад немају посла, када су на путовању и у случају болести. Појединости у погледу начина пружања ове помоћи и њеног обима разрађене су у „Правилнику за издавање помоћи у беспослици, болести и путовању“, који је донет 1905. године.¹⁶⁹ Целокупна помоћ за сва три случаја износила је, према Правилнику, 18 динара годишње по члану.

Што се тиче беспослице, било је много прилика и разлога за тражење ове помоћи, јер су кожарско-прерађивачки радници у овом периоду веома често остајали без посла. О томе сведочи и овај преглед о беспослици у појединим годинама, сачињен на основу писања *Радничких новина*:

1905. година: Владала је беспослица обућарских радника у Ваљеву, обућарских и ћурчијских радника у Шапцу, и обућарских, сарачких и кожухарских радника у Београду.¹⁷⁰

1906. година: Беспослицу су у мањој или већој мери осетили обућарски радници у Београду, затим ћурчијски, сарачки и обућарски радници у Шапцу, обућарски и ћурчијски радници у Свилајнцу и обућарски радници у Ваљеву.¹⁷¹

1907. година: Беспослица се прво истовремено јавила код свих кожарско-прерађивачких радника у Обреновцу и обућарских радника у Ваљеву; затим су је, у мањој или већој мери, осетили и кожарски и обућарски радници у Београду, као и сарачки и обућарски радници у Крагујевцу. У другој половини ове године владала је „свуда у Србији... јака беспослица обућарских радника“, али је нарочито била изражена у Свилајнцу, Нишу, Шапцу, Ваљеву, Пожаревцу и Београду.¹⁷²

1908. година: Како су писале *Радничке новине*, на почетку јуна владала је велика беспослица обућарских и папучарских радника. Наведено је неколико разлога за то: велика производња а мала потрошња; дуго радно време (12—18 часова дневно); радници нису у довољној мери организовани. Почетком јесени писано је о

¹⁶⁶ Писма Димитрија Туцовића са пута по Србији, Београд 1949.

¹⁶⁷ РН 10. VII 1913.

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Правилник је објављен у РН 16. VII 1905.

¹⁷⁰ РН 2. II, 14. и 22. V и 14. XII 1905.

¹⁷¹ РН 2. V 1905; 9. II, 14. и 27. V и 9. XII 1906.

¹⁷² РН 10. и 14. II, 8. III, 5. V и 8. VI 1907.

беспослици обућарских радника у Чачку и папучарских и обућарских радника у Нишу и Крагујевцу. Крајем октобра Савез је поново преко *Радничких новина* дао обавештење да у целој Србији влада беспослица обућарских радника. Пред крај године објављена је информација и о беспослици обућарских радника у Крушевцу.¹⁷³

1909. година: Беспослица је владала код обућарских и папучарских радника у Београду и Смедереву, затим код обућарских радника у Ужицу, и обућарских радника у Гуприји. Крајем октобра поново је писано о беспослици обућарских и папучарских радника у Београду.¹⁷⁴

1910. година: У почетку године владала је беспослица обућарских радника у Ваљеву, а од октобра и у Параћину (такође обућарских радника).¹⁷⁵

1911. година: Крајем године владала је беспослица свих кожарско-прерађивачких радника у Краљеву.¹⁷⁶

1912. година (до мобилизације): Велика беспослица обућарских и ћурчијских радника у Шапцу; беспослица обућарских радника у Ваљеву.¹⁷⁷

На основу овога прегледа, који свакако није потпун, може се закључити да су за пружање помоћи члановима у случају беспослице била потребна велика средства; међутим, због недовољних прихода и великих издатака на штрајкове још у првим годинама рада, Савез није био у могућности да ову обавезу потпуно испуњава. Тако, на пример, у 1905. години на име помоћи члановима у беспослици издата је из благајне Савеза сума од свега 41 динара, у 1906. — 70,50; у 1907. — 67 динара.¹⁷⁸

Такође се мала помоћ могла пружити члановима када су били болесни, иако се може претпоставити да су кожарско-прерађивачки радници због слабе исхране и рада у нехигијенским просторијама, често побољавали. У ове три године на име помоћи болесним члановима издато је из благајне Савеза: 1905. — 16 динара; 1906. — 84,80; 1907. — 73,25. Помоћ на путовању била је нешто већа и износила је у ове три године: 1905. — 14 динара; 1906. — 247; 1907. — 278 динара.¹⁷⁹

Укупно је у ове три године издато на име помоћи у болести, беспослици и на путовању 891,55 динара. У поређењу са издацима за штрајкове у исте три године (11.474,30 динара) ово је била заиста незнатна сума.

На скупштини Савеза за 1908. годину донет је нов Правилник о издавању помоћи, у коме су измењене неке одредбе из ранијег Правилника. Припремајући се за скупштину 1910. године, управа Савеза је обратила пажњу на предлоге „којима је циљ да материјално подигну организацију и оспособе је да више агитује, а члановима пружи веће помоћи у беди, беспослици, путовању и боловању”.¹⁸⁰ Међутим, и у годинама после 1907. г. Савез није био у могућности да за ове потребе својих чланова издваја нека већа

¹⁷³ РН 12. VI, 22. IX, 21. X и 20. XI 1908.

¹⁷⁴ РН 28. II, 26. V, 20. и 29. X 1909.

¹⁷⁵ РН 28. I и 7. X 1910.

¹⁷⁶ РН 24. XI 1910.

¹⁷⁷ РН 6. и 30. VI 1912.

¹⁷⁸ *Синдикални покрет у Србији*, 128—129.

¹⁷⁹ Исто.

¹⁸⁰ Никола Марчетић: *Пред скупштину Савеза кожарско-прерађивачких радника*, РН 16. I 1910.

средства. Нема сумње, ова околност је кроз читав период рада, морала у великој мери утицати на осипање чланства и споро ома-совљавање организације.

Изузев материјалне помоћи која је појединцима додељивана у случају беспослице, Савез је настојао и да преко радничке штампе обавештава своје чланство о појавама беспослице. Између осталог, намера је била да се радници упозоре да не путују у она места где влада беспослица. У Београду је у овом периоду одржано више конференција и предавања у вези са беспослицом кожарско-прерађивачких радника. Тако је на пример, за 16. фебруар 1908. године била заказана конференција с предавањем „О беспослици“, а за 23. фебруар збор на коме је требало да се говори о истој теми. За 3. јануар 1910. године био је заказан „велики збор“ кожарско-прерађивачких радника, на коме је поред осталог, требало да се говори „и о беспослици која тренутно влада“.¹⁸¹ Несумњиво је да је ова тема (беспослица) у овим случајевима коришћена и у агитационе сврхе.

Заслужује да се помене и податак да је Савез организовао и једно „забавно вече“ у корист оболелих и беспослених чланова које је требало да се одржи у Београду 26. I 1908. године.¹⁸²

Ово су, наравно, само акције које је непосредно предузимао овај Савез. Међутим, питање осигурања радника у болести и беспослици тражило је радикалније решење од симболичне помоћи коју је синдикат могао пружити својим члановима, и зато су Главни раднички савез и ССАП за све време док је припреман Закон о радњама (1904—1910) енергично захтевали да се у закон унесу и одредбе о обавезном осигурању радника у болести, изнемоглости и старости. Тај захтев је на крају у великој мери уважен, тако да се ступањем на снагу Закона о радњама положај радника у овом погледу знатно побољшао; само, пред синдикалном организацијом је предстојао период одлучне борбе за спровођење у живот ових законских одредби.

в) Акција Савеза за побољшање хигијенских услова у радионицама

У 1909. години Савез је предузео једну обимнију акцију у циљу побољшања хигијенских услова у радионицама у којима су радили кожарско-прерађивачки радници. У оквиру ове акције вршени су прегледи појединих радионица и прикупљана је шира документација, како би се добио пунији увид у каквим условима живе и раде радници. У току 1909. године, на захтев Савеза, ГРС је поднео представку санитару у Београду против једног папучарског послодавца, тражећи да се његова радионица затвори. У питању је била „влажна, мрачна, рабатна и смрдљива“ радионица у којој је радило 8 радника; на сваког од њих долазило је по 4 м³ простора.¹⁸³

Настављајући ову акцију у току 1910. године Савез је у *Радничким новинама* објавио податке о 15 најугледнијих обућарских радионица у Београду. Према тим подацима, само у једној радионици на једног радника долазило је 10 м³ простора. У свим осталим стање је било знатно горе, а у једној радионици на једног радника долазило је свега 1,37 м³ простора. После овога Савез је, користећи се управо донетим Законом о радњама, преко „Радничких новина“ позвао све своје чланове да достављају извештаје о нездравим становима и радионицама; циљ је био да се на основу достављених по-

¹⁸¹ РН 15. и 22. II 1908. и 31. XII 1909.

¹⁸² РН 26. I 1908.

¹⁸³ РН 15. VIII 1909.

датака преко ГРС захтева да општински санитет изврши преглед ових просторија и да забрани становање и рад у њима — ако у хигијенском погледу не задовољавају.¹⁸⁴

Изгледа да је Савез доста енергично водио ову акцију о чему би могла да посведочи и констатација „да је успео многе сувише нездраве радионице затворити“.¹⁸⁵ Штета је само што је ово, углавном, било ограничено на подручје Београда.

г) *Брига о политичком уздизању, просвећивању и морално-културном васпитању чланова*

Као што се у агитацији и пропагирању својих акција ослањао пре свега на *Радничке новине*, Савез кожарско-прерађивачких радника је у овом листу (а такође и у осталој радничкој ј социјалистичкој штампи) видео најефикасније средство за класно-политичко уздизање и васпитање својих чланова. Тако је, на пример, 1907. год. управа Савеза упутила позив свим пододборима и повереницима да стално држе конференције и предавања о потреби читања и куповања *Радничких новина* и осталих публикација ССДП и Радничког савеза,¹⁸⁶ а нешто касније је изабран и посебни одбор за „растурање“ *Радничких новина*.¹⁸⁷ У том смислу је карактеристичан један став у осврту на рад Савеза у 1909. години, где се наводи да је „управа Савеза улагала све силе и трудила се да своје чланове што више упуту на помагање и читање социјалистичке штампе, преко које се радници најпре и најбоље упућују у борбу за своје класне интересе“.¹⁸⁸

Пропагирање радничке штампе, као и социјалистичке лектире уопште, било је у средишту и просветне акције Савеза. Тако је и у „резолуцији“ о просветној улози синдиката, коју је донела скупштина Савеза одржана 27—28. фебруара 1911. године, између осталог закључено „да се стави у дужност свима члановима да се претплате на *Радничке новине* и *Борбу* и да купују социјалистичку литературу, као и да се најенергичније заузму за растурање социјалистичке журналистике и литературе.“¹⁸⁹

За став и однос Савеза према социјалистичкој штампи још је карактеристичнији следећи навод из Извештаја о раду Савеза у 1912—1913. године: „На свима нашим конференцијама, зборовима и предавањима увек је говорено о потреби читања и развијања социјалистичке штампе. Пододборе у унутрашњости нарочито смо упозоравали и с времена на време опомињали да обрате највећу пажњу на ту страну. То смо чинили поглавито стога што знамо да снага једне организације не мери се само по количини броја организованих, већ првенствено по квалитету. Уколико је проценат тога квалитета већи, утолико је и организација јача. И онај велики пролаз, оно незадржавање радника у организацији само се тако и да објаснити — недовољним читањем своје штампе.“¹⁹⁰

Подаци за 1910. и 1911. годину показују да је Савез кожарско-прерађивачких радника имао прилично успеха у ширењу *Радничких новина* међу својим члановима. Наиме, у 1910. години од укупног

¹⁸⁴ РН 24. VI и 31. VII 1910.

¹⁸⁵ РН 10. VII 1913.

¹⁸⁶ РН 15. V 1907.

¹⁸⁷ РН 10. VI 1907.

¹⁸⁸ РН 10. IV 1911; *Синдикални покрет у Србији*, 112.

¹⁸⁹ РН 2. III 1911; *Синдикални покрет у Србији*, 116.

¹⁹⁰ *Синдикални покрет у Србији*, 133.

броја организованих радника 60 одсто их је читало овај лист. Према подацима прикупљеним од подоодбора, у току трећег тромесечја 1911. године *Радничке новине* читало је 770 чланова; у исто време у Савезу је, у просеку, месечно било по 790 чланова, што значи да је *Радничке новине* читало 98% организованих радника! Такав висок проценат није постигнут ни у једном другом синдикату. По оцени тадашње управе Савеза, овако велика распрострањеност *Радничких новина* међу организованим радницима позитивно је утицала на стабилизовање организације, па и на повећану политичку активност чланова (учешће на мајској демонстрацији итд.).¹⁹¹

Међутим, чини нам се да има разлога да се посумња у тачност података наведених у Извештају управе. Наиме, извештаји појединих синдикалних већа из 1911. године не дају ни упала тако позитивну слику у погледу читања *Радничких новина*. Тако на пример: Подоодбор у Свилајнцу имао је у јуну 1911. године 41 члана од којих су *Радничке новине* читала само шесторица; крајем јула подоодбор у Крушевцу имао је 30 чланова, међу којима је било 14 читалаца *Радничких новина*; у зајечарском подоодбору овај однос био је (крајем септембра) 32:6 (у овом случају реч је о броју чланова који су куповали лист); у Параћину (крајем септембра) 8:6; у Краљеву (крајем септембра) 23:19; у Ужицу (у октобру) 21:8; у Ваљеву (крајем октобра) 75:41. Једино су у Обреновцу (крајем октобра) сви писмени чланови (било их је 12) читали *Радничке новине*.¹⁹²

За разлику од *Радничких новина*, лист *Борба* је веома мало читан: у 1911. години (треће тромесечје) од око 790 чланова само је њих 26 било претплаћено на овај лист.

Судећи на основу расположиве грађе, за осталу литературу се може рећи да је „она у току прошле две године врло слабо међу раднике уношена“.¹⁹³

На плану оснивања библиотеке и књижница Савез није готово ништа учинио, иако је још од 1905. године постојала одлука (донета на скупштини одржаној 30. јануара) да се при свим синдикалним организацијама оснују књижнице — и то прво у Београду, а потом и у унутрашњости. Овом одлуком је такође било утврђено да се од сваког годишњег чланског улога наменски издваја 0,20 динара за књижнице. Поред овога, упућен је апел свим члановима да добровољним прилозима помогну што брже оснивању књижница. Иначе, набавка књига могла се — према овој одлуци — вршити тек пошто се прикупи свота од 100 динара.¹⁹⁴

На основу биланса примања и издавања Савеза у периоду 1903—1913. године може се закључити да ова одлука о обавезном издавању средстава за књижницу није стриктно спровођена. Тако су у појединим годинама издвајане врло различите своте, а у 1907, 1908. и 1909. није издовојен ни један динар. Укупно је за 10 година (почев од 1904.) за књижницу издовојено 484,85 динара. Иначе, није нам познато да ли је уопште оснивана књижница при Савезу; по свој прилици није, јер је почетком 1911. године Савез упутио апел преко *Радничких новина* свим својим члановима да добровољним прилозима у књигама — социјалистичким и другим — омогуће оснивање савезне књижнице.¹⁹⁵ Највероватније се даље од овог апела није ни отишло.

¹⁹¹ РН 7. и 8. V 1912; *Синдикални покрет у Србији*, 118.

¹⁹² РН 27. VI, 9. VIII, 20, 21. и 22. X, 5. и 7. XI 1911.

¹⁹³ *Синдикални покрет у Србији*... , стр. 136.

¹⁹⁴ Исто, стр. 118

¹⁹⁵ РН 15. IV 1911.

Иначе, стање у погледу писмености чланства Савеза било је задовољавајуће, тако да у том погледу није било препрека да се развије већа активност на ширењу социјалистичке и остале литературе. Примера ради, ево неколико података о писмености из 1911. године: у Ваљеву од 53 члана (у првом тромесечју 1911) само су четворица били неписмени; у Свилајнцу сви су чланови подобора (њих 41) били писмени; у Обреновцу од 14 чланова двојица су били неписмени и у Краљеву од 23 члана два су била неписмена.¹⁹⁶

Савез је у оквиру свог културно-просветног програма свакако рачунао и на одржавање културно-забавних приредаба за своје чланове. Али, неке веће активности на том плану очигледно није било. У ствари, познато нам је да је једна оваква приредба одржана 1. фебруара 1904. године у Београду — то је био први концерт Савеза (приређен у корист савезне касе) — и да су две приредбе биле заказане, и то: забавно вече за 26. јануар 1908. у Београду — у корист оболелих и беспослених чланова, и на Чукарици концерт са игранком уз учешће групе „Абрашевић” из Београда за 8. септембар 1912. — у организацији подобора на Чукарици.¹⁹⁷

Због недостатка шире грађе нисмо у могућности да прецизније одредимо колико је Савез кожарско-прерађивачких радника успешно остваривао задатке које је себи поставио на плану просвећивања и политичког уздизања и васпитања својих чланова. Но, ипак се може констатовати да су, и поред свих објективних сметњи и субјективних слабости, постигнути резултати вредни пажње и да говоре о томе да је класна свест кожарско-прерађивачких радника постепено уздизана на виши ниво. У вези с тим могла би се прихватити оцена да је настојањем организације доста постигнуто „на просвећивању и буђењу класне свести, културном уздизању и интелектуалном развијању” њених чланова.¹⁹⁸

а) Брига о стручном усавршавању чланова

Правлима из 1903. год. био је предвиђен и задатак Савеза да се стара о „усавршавању у занату” својих чланова, тј. о њиховом стручном усавршавању. У овом циљу Савез је 1905. отворио „обућарску стручну школу” у коју су могли да се упишу само организовани радници „који немају заосталу чланарину више од шест недеља”.¹⁹⁹ Настава у овој школи почела је у октобру или новембру 1905. год., а часови су одржавани понедељником од 19,30 до 21, 30 часова.²⁰⁰ Других података о раду ове школе немамо.

Три године касније, опет су *Радничке новине*²⁰¹ донеле вест да Савез кожарско-прерађивачких радника отвара стручну школу за обућарске раднике. Да ли је то био наставак рада старе или је ипак основана нова школа, нисмо могли утврдити.

Своју просветну акцију Савез је спроводио и преко разних предавања. Нарочито је у Београду овом облику просветног деловања поклањана велика пажња, о чему говори велики број одржаних предавања. Повремено су као предавачи наступали истакнути представ-

¹⁹⁶ РН 4. и 27. VI, 22. X и 7. XI 1911.

¹⁹⁷ РН 28. I 1904, 26. I и 21. X 1908, 8. IX 1912.

¹⁹⁸ *Синдикални покрет у Србији*, 126.

¹⁹⁹ РН 13. VIII 1905.

²⁰⁰ РН 8. и 15. X и 16. XI 1905. — Настава је одржавана у Палилаушкој основној школи, а предавач („учитељ”) био је Мита Станковић коме управа Савеза „изјављује благодарност на заузимању” (РН 16. XI 1905).

²⁰¹ РН 21. X 1908.

ници социјалистичког и синдикалног радничког покрета (Драгиша Лапчевић, Недељко Дивац и други). Теме ових предавања биле су најчешће информативно-пропагандног карактера и у тесној вези са евентуалним задацима синдикалне и политичке борбе, али су повремено на дневном реду биле и теме чији је акценат био на ширењу општих знања и развијању културних навика међу радницима (такво је, на пример, било предавање Н. Дивца о улози синдиката у развијању личног живота код радника).²⁰² Иначе, сами називи тема за појединачна предавања доста верно одређују границе у којима се кретала просветна акција Савеза кожарско-прерађивачких радника; реч је наиме, о томе да је под појмом просвећивања подразумевано не само пружање основних образовно-културних знања него и свестрано политичко обавештавање и пре свега класно васпитавање чланства. По свему судећи, од просветне акције се очекивало не само да заинтересује радништво за синдикално и социјалистички покрет већ и да одигра одлучујућу улогу у његовом моралном и духовном преображају.

б) Веза и сарадња са Српском социјалдемократском партијом

Сарадња између Савеза кожарско-прерађивачких радника и Партије, односно Главне партијске управе, испољавала се у многим акцијама (организовање прославе Првог маја, одржавање зборова, митинга, вођење штрајкова итд.). Међутим, о тој сарадњи мало има конкретних података. Ипак, и ови сасвим оскудни подаци који следе недвосмислено говоре о постојању чврсте повезаности, као и о настојању Савеза да свестраним уздицањем својих чланова истовремено их оспособи и за чланство у Партији.

Поред устаљених контаката између руководства Савеза и Партије, управа Савеза је, кад мање кад више, вршила агитацију код синдикално организованих радника да буду чланови Партије.²⁰³ На седници Управе Савеза од 20. октобра 1909. године донет је закључак да се што већи број чланова овог Савеза учлани у Партију.²⁰⁴ У Резолуцији донетој на VII скупштини Савеза (1911. године), поводом реферата о просветној улози синдиката, једном одредбом чланство је, између осталог, обавезивано на учлањивање у Партију. Реч је о ставу 3. Резолуције, који гласи: „Ставља се у дужност свима друговима да постану чланови Партије, и да код осталих радника агитију за Партију”.²⁰⁵

Један од вероватно најраспрострањенијих видова ове агитације представљало је пропагирање *Радничких новина* и осталих публикација ССДП.²⁰⁶

Подаци очигледно говоре да је Савез постигао одговарајуће резултате у погледу примања синдикалног чланства у редове ССДП.

У Ваљеву је крајем 1910. године било 65 синдикално организованих обућарских, сарачких и ћурчијских радника, од којих су њих 25 били и чланови Партије; пред крај 1911. године од 75 чланова

²⁰² РН 10. VIII 1911.

²⁰³ На пример, у Извештају о раду Савеза у 1909. год. истакнуто је: „Савез је агитовао код својих чланова да као добри организовани радници буду и чланови Партије, да борећи се и економски и политички, ускоре пропаст овом свирепом капиталистичком друштву.” (РН 10. IV 1910; *Синдикални покрет у Србији*, 112).

²⁰⁴ РН 29. X 1910.

²⁰⁵ РН 2. III 1911; *Синдикални покрет у Србији*, 116.

²⁰⁶ РН 15. V 1907.

пододбора у овом месту 41 је истовремено био учлањен и у Партију. Међутим, у свим другим пододборима (за које имамо податке) овај однос је био знатно неповољнији. Тако је у Свилајнцу пододбор имао 41 члана од којих су само двојица били чланови Партије; у Ужицу је овај однос био 21:4; у Крушевцу 30:3; у Обреновцу 14:1; у Зајечару 32:7; у Параћину 8:2; у Краљеву 23:2.²⁰⁷

Сарадња између Савеза и ССДП манифестовала се и у организовању првомајских прослава. Савез кожарско-прерађивачких радника је, са своје стране, настојао да се што већи број синдикално-организованих радника укључује у првомајске манифестације. О овоме сведочи и податак да је Савез за 24. март 1908. године заказао конференцију у Београду на којој је требало да се говори о значају мајске демонстрације. На првомајској прослави 1907. године у 9 места учествовало је 669 кожарско-прерађивачких радника и то: у Београду 290, у Шапцу 75, у Ваљеву 22, Нишу 84, Пироту 40, Чачку 26, Крушевцу 30, Ужицу 18.²⁰⁸

Треба на крају рећи да се сарадња Савеза кожарско-прерађивачких радника са ГПУ одвијала и кроз заједничке седнице на којима су решавана разна питања из живота и рада Савеза. Тако је 25. априла 1905. поводом штрајка у Официрској задрузи у Београду одржана заједничка седница ГПУ, ГРС и председника и секретара синдиката металског, кројачког и кожарско-прерађивачког. Тој седници присуствовао је и Димитрије Туцовић (као председник *Радничких новина*).²⁰⁹

е) Међународне везе Савеза кожарско-прерађивачких радника

Још 1906. године, на редовној скупштини Савеза, прихваћен је предлог да се успостави сарадња са синдикалним организацијама на западу.²¹⁰ Међутим, овај закључак је реализован тек две године касније — ступањем Савеза у Интернационалу кожарско-прерађивачких радника, чије је седиште било у Нирибергу. Изузев кореспонденције и слања тражених података, изгледа да неких других, тешњих контаката са Интернационалом Савез није имао.

На интернационалном конгресу обућарских радника, одржаном 26—27. августа 1910. године, као делегат Савеза учествовао је Димитрије Туцовић, који је о раду конгреса реферисао на једном збору београдских кожарско-прерађивачких радника.²¹¹ И на следећем, IV интернационалном конгресу обућарских радника Савез је имао свог делегата.²¹²

Савез је у овом периоду успоставио непосредну везу са Радничким кожарско-обућарским савезом Бугарске, с којим је 20. октобра 1909. године склопљен и посебан уговор о сарадњи. Одредбама овог уговора регулисана су права чланова ова два савеза при преласку из једне у другу земљу, а прецизирана је и обавеза оба савеза „да дају најширу моралну помоћ у времену штрајка, аусшперунга и бојкота, старајући се свим силама да спрече одлазак штрајкбрехра...“ Уговор је такође обавезивао обе стране да буду у најтешњој вези и да међусобно измеђују обавештења о условима рада и о сво-

²⁰⁷ РН 10. и 22. I, 27. VI, 9. VIII, 20, 21. и 22. X, 5. и 7. XI 1911.

²⁰⁸ РН 23. III 1908.

²⁰⁹ Архив Србије, Записник ГПУ, Збирка СДП, бр. 65а, седница од 25. IV 1905.

²¹⁰ РН 9. III 1906; *Синдикални покрет у Србији*, 102.

²¹¹ РН 9. X 1910.

²¹² РН 7. II 1911.

јим активностима.²¹³ Овај уговор требало је да важи две године, а по истеку овог рока могао се споразумно продужити. — Немамо података о томе да ли су уговорне одредбе примењиване. По свој прилици, између ова два савеза одржавани су само контакти манифестационог карактера, као што је то — на пример, — био поздравни телеграм који је нашем Савезу упутио I конгрес кожарско-обућарских радника Бугарске у априлу 1911. године.²¹⁴

Судећи по једном чланку објављеном у *Радничким новинама* поводом десетогодишњице Савеза кожарско-прерађивачких радника, у овом периоду је успостављена веза и са другим страним савезима — у циљу пружања помоћи оним члановима организације који су одлазили на рад у иностранство.²¹⁵ Међутим, о овој активности Савеза нисмо могли доћи ни до каквих података.

Г) Савез кожарско-прерађивачких радника од првог Балканског до Првог светског рата

Од 29. пододбора и 6 повереништава Савеза кожарско-прерађивачких радника после објаве мобилизације, 17. септембра 1912. године, нису прекинуле рад само две организације: у Београду и Ваљеву. У два балканска рата организација је претрпела велике губитке — и у људству и у организационом смислу. Међу осталима у рату је погинуо и један од најагилнијих функционера Савеза Никола Марчетић. Због тешких економских прилика већи број кожарско-прерађивачких радника потражио је излаз у одласку у иностранство. Обнављање рада синдикалних организација почело је у фебруару 1913, када се поново активира пододбор у Нишу. У априлу 1913. обновљени су пододбори у Шапцу, Крушевцу, Крагујевцу, Прокупљу и Алексинцу; затим у мају: у Паланци, Врању, Убу и Параћину. После демобилизације (август 1913) рад је до краја године обновило још 9 пододбора: у Јагодини, Пожаревцу, Ужицу, Зајечару, Чачку, Пироту, Горњем Милановцу, Чукарици и Лесковцу. У току 1913. године основани су пододбори у Лозници и повереништва у Бајиној Башти и Аранђеловцу. Према томе, на крају године Савез је имао 23 пододбора и 2 повереништва. У 1914. години основане су организације у Књажевцу, Обреновцу и Трстенику.

О томе како се кретао број чланова Савеза у овом периоду — немамо прецизних података. (Према табели о бројном стању чланова објављеној у *Извештају за 1912—1913. год.* излази да је на крају 1913. године Савез имао 395 чланова; међутим та табела је непотпуна пошто нису обухваћене све организације).

О активности Савеза и појединих његових организација у овом периоду имамо веома мало података. Они се углавном односе на неколике тарифне борбе и на неке акције централне управе Савеза.

Крајем децембра 1912. године избио је штрајк сарачких радника код фирме Пинкас и Штајн у Београду. Повод је био: послодавац није хтео да набави већи број кројача, како су радници захтевали да не би сувише чекали на крој. Због овога 70 радника напусте 20. децембра посао и струпе у штрајк. После седам дана штрајк је завршен, јер је послодавац обећао да ће отклонити узроке због којих је дошло до штрајка.²¹⁶

²¹³ РН 27. X 1909.

²¹⁴ РН 15. IV 1911.

²¹⁵ РН 10. VII 1913.

²¹⁶ *Синдикални покрет у Србији*, 143.

Ово је, колико смо могли да утврдимо био једини штрајк у периоду ратне кризе. После демобилизације 1913. године обућарски радници у Пожаревцу спровели су појединачно и без борбе тарифе у 4 радионице. Тарифом су утврдили радно време од 10 часова, а наднице су повећане за 35%.²¹⁷

Преко *Радничких новина* од 2. новембра 1913. Савез је заказао конференцију свих обућарских радника из Београда за 4. XI; на дневном реду био је реферат: Тарифна и штрајкашка политика.²¹⁸ Судаћи по овоме податку, Савез је после једногодишњег прекида почео да ради на оживљавању тарифног покрета. Међутим, опште прилике у земљи нису биле ни најмање погодне за предузимање било каквих већих акција, иако су се услови рада кожарско-прерађивачких радника доста погоршали у односу на стање пре рата. Радно време је у 28 места повећано у просеку за 1 час дневно, „што је створило сувишак у радним снагама од 167 људи”.²¹⁹ Упркос знатном поскупљењу животних трошкова, наднице су порасле за само 5 одсто. Уз све ово појачана је и беспослица. (На пример, у Крагујевцу су крајем 1913. године отпуштени скоро сви сарачки радници; и у Београду у исто време владала је беспослица сарачких радника, а почетком 1914. беспослица је угрозила београдске папучарске раднике; у мају 1914. већи број обућарских радника у Ваљевоу нашао се у беспослици услед пада једне фирме под стечај).²²⁰

У оваквим условима дошло је до неколико спорадичних борби радника за побољшање свог положаја. Прво је у Прокупљу избио штрајк (нападачки) обућарских радника, који је трајао од 2—17. децембра 1913. године. У штрајку је учествовало 20 радника. Они су успели да шесторицу послодаваца натерају да закључе тарифе, којима је радно време сведено на 10 часова а наднице повећане за 40%.²²¹

Почетком 1914. године избио је штрајк у једној обућарској радњи у Пожаревцу.²²²

У Ужицу је 17. фебруара 1914. године избио општи штрајк обућарских радника. Разлог је био: захтев радника да се регулишу односи између њих и послодаваца, јер је само у једној радњи постојала тарифа, закључена пре пет година. Услови рада били су тешки (радно време неограничено) а исплата несигурна. Иако су против себе имали послодавачки картел, штрајкачи су после 14 дана штрајковања изнудили закључивање тарифе, којом је утврђено радно време од 10 часова а цене рада повећане за 20 одсто.²²³

Најзад, пред сам почетак првог светског рата у Београду је избио штрајк папучарских радника.²²⁴

За релативно кратко време између балканских ратова и I светског рата организације кожарско-прерађивачких радника постигле

²¹⁷ Исто, 147.

²¹⁸ РН 2. XI 1913.

²¹⁹ РН 13. V 1914 (Извештај са конгреса Савеза). — У једном извештају упоредо су дати подаци о радном времену кожарско-прерађивачких радника пре и после балканских ратова, а међу њима су карактеристични подаци за следећа места: Пирот — пре ратова 10 час., после ратова 14 час; Ваљево — 10 : 14; Свилајнац — 10 : 18. (Л. Ивановић, н. д., 323).

²²⁰ РН 8. и 16. X 1913, 17. II и 27. V 1914.

²²¹ Синдикални покрет у Србији, 147.

²²² РН 19. II 1914.

²²³ РН 19. II и 1. III 1914; С. Игњић, М. Боковић, В. Глишић и Ћ; *Раднички покрет ужичког краја*, Београд 1968, 128.

²²⁴ РН 10. VII 1914.

су леп успех у растурању радничке штампе. Тако је почетком 1914. године, према подацима прикупљеним у 24 места, међу радницима ових струка било читалаца *Радничких новина* 664 а претплатника на *Борбу* — 62.²²⁵ Пошто се међу радницима веома мало читала остала литература, Савез је почетком 1914. године набавио „разне књиге” за суму од 300 динара и послао их свим пододборима. — „с тим да се оне међу чланове растура и читају”.²²⁶ Вероватно је ово требало да буде почетак једног систематскијег рада на развијању интересовања радника за књигу и читање. Међутим, и ову и све друге намере ускоро је пресекао дуготрајни рат.

ЗАКЉУЧАК

Ако се изузме покушај удруживања чизмарских калфи још у 1858. години, о коме се уосталом врло мало зна, од свих кожарско-прерађивачких радника прво су обућари почели да се удружују. Њиховом удруживању у циљу заједничког рада, односно узајамног помагања у невољи, претходила је „Прва обућарска дружина” у Београду — произвођачко-занатлијска задруга, настала у самом зачетку кооперативног покрета у Србији почетком седамдесетих година прошлог века. Прва кооператива кожарско-прерађивачких радника у Србији појавила се 1881. у Београду под именом „Задруга обућарских радника”. Са даљим ширењем радничког кооперативног покрета основане су у још неким местима у Србији задруге кожарско-прерађивачких радника, међу којима се са чисто социјалистичким обележјима издваја „Задруга сарачко-седларских-тапацирерских радника у Београду” (основана 1882).

Упоредо са радничким кооперативама јавља се и покрет удруживања кожарско-прерађивачких радника ради узајамног материјалног помагања. Прво је у Крагујевцу основано „Друштво за потпомагање обућарских радника” (1881), а дванаест година касније, када је под утицајем политичког деловања водећих социјалиста и најсвеснијих радника ојачала свест о нужности самосталног организовања радника, основано је у Београду „Радничко обућарско друштво за умно развиће и братску помоћ”. То је била једна од првих радничких организација, која је, уз активност на плану узајамног помагања, развијала и одребене активности карактеристичне за синдикални раднички покрет. Иако је било кратког века, ово Друштво је одиграло значајну улогу у припремању терена за касније организовање обућарских радника на чисто синдикалној основи.

До оснивања Савеза кожарско-прерађивачких радника дошло је у време када социјалистички покрет у Србији доживљава снажнији развој, а то је почетак XX века. У ствари, Савез је и формиран на иницијативу тадашњих водећих београдских социјалиста, па је и своје деловање од самог почетка заснивао на програму Српске социјалдемократске странке.

Поред радника обућарске струке, који су били најбројније заступљени, Савез је обухватао и остале кожарско-прерађивачке раднике, изузев опанчара, тј.: ћурчије, сараче, седларе, папучаре и кожаре. Иако су сва ова занимања имала доста заједничких обележја, постојале су међу њима и битне разлике (у технологији посла, у систему рада, у традицији и положају заната на тржишту), што је свакако представљало једну од не малих сметњи за потпуније и равномерно организовање свих кожарско-прерађивачких радника. Ме-

²²⁵ *Синдикални покрет у Србији*, 136.

²²⁶ Исто.

Ћутим, Савез је у свом настојању да окупи што више радника наилазио и на разне друге тешкоће, од којих су несумњиво највеће биле релативно ниска класна свест великог броја радника и веома распрострањен систем рада „на парче“. Неповољну околност представљала је и уситњеност произвођае, раштрканост група и слабе могућности за непосредно комуницирање са синдикалним организацијама у унутрашњости. Уз све ово, убрзо по стварању синдиката кожарско-прерађивачких радника уследила је снажна противакција удружених послодаваца са циљем да се сломи борбени морал радника и онемогући деловање њихове организације.

Упркос свим сметњама синдикат кожарско-прерађивачких радника у свом развоју у периоду 1903—1912. непрекидно се кретао узлазном линијом, да би при крају овог периода израстао у снажну организацију са преко 1700 чланова и веома разгранатом мрежом пододбора и повереништава широм земље. Тако је непосредно пред први балкански рат овај Савез имао 25 пододбора и 6 повереништава у унутрашњости, што речито говори о ширини синдикалног покрета међу кожарско-прерађивачким радницима Србије.

Иначе, Савез је у овом периоду највише пажње посветио организовању и вођењу тарифног и штрајкачког покрета. У склопу повезаних акција целокупног радничког покрета у Србији, у првим годинама организоване економске борбе радника улазило се и у штрајкове већих размера, што је довело до поменуте противакције картелисаних послодаваца, која је често била потпомогнута полицијом. И поред изванредне борбености и упорности штрајкача и помоћи руководства Партије и синдикалне централе, ови већи сукоби углавном нису давали жељене резултате; међутим, они су ипак имали позитивног одраза у том смислу што су послодавци, суочени са снагом организованог радника, натерани да убудуће добро промисле пре него што радницима дају нови повод за штрајк.

У току 1907—1908. год. на развој тарифног и штрајкачког покрета кожарско-прерађивачких радника неповољно су утицале и опште економске прилике у земљи, а нарочито опадање потрошње и, у вези с тим, скоро константна беспослица. Чим су се прилике нешто побољшале, тарифне борбе су настављене, с тим што се настојало да се избегну већи штрајкови чије се последице нису могле јасно сагледати.

Иако због недостатка документарне грађе нисмо могли да обухватимо све тарифне покрете кожарско-прерађивачких радника у овом периоду, и из презентираних података може се стећи утисак да је то била тако рећи борба без прекида, у којој су постигани кад већи кад мањи успеси. Али гледано у целини, тарифни покрети кожарско-прерађивачких радника дали су, уз привремена побољшања положаја радника, још један крупан резултат: натерали су послодавце да признају радничку организацију и њено право да заступа своје чланове и закључује колективне тарифе.

Међутим, за општу оцену рада Савеза кожарско-прерађивачких радника најважније је то што је кроз честе сукобе са послодавцима испољена спремност организованих радника да се под окриљем своје синдикалне организације упорно боре за боље животне и радне услове. Такође и тековине остварене у штрајковима и уопште у тарифном покрету у овом периоду нису биле мале, јер се успело да се знатно скрати радно време и донекле повећају зараде радника, а применом Закона о радњама видно су побољшани и радни услови.

И у својим осталим акцијама Савез кожарско-прерађивачких радника углавном је постигао запажене резултате. То се нарочито односи на акције усмерене на политичко изграђивање и уздизање

класне свести чланова организације. У том смислу интонирана је и следећа, мало патетична али у основи тачна оцска управе Савеза из 1913. год. поводом десетогодишњице рада: „... Највећи [је] успех Савеза у томе што је велике масе кожарско-прерађивачких радника кроз 10 година свога рада морално и духовно подизао на ступањ модерних радника, људи који су нешто више и вредније, који мисле, раде, осећају и теже ономе великоме циљу што се зове ослобођење радничке класе.”²²⁷

И још један цитат из тог времена, који сматрамо прикладним за крај овог рада: „... Са постанком Савеза много се штошта код радника изменило не само у приватном животу већ и у назорима и погледима на данашње друштво. Установом организације код радника је извршен силан препоробај: њихов морални и интелектуални ниво знатно је одскочио, демаркациона линија је повучена између радника пређашњег, без организације, и садашњег, са организацијом.”²²⁸

Добрила ИВКОВ

Zusammenfassung

DobriIa Ivkov

DIE TÄTIGKEIT DAS VERBANDES DER LEDERVERARBEITUNGS-ARBEITER SERBIENS IN DER PERIODE 1903—1914

Der Verband der Lederverarbeitungs-Arbeiter Serbiens war fachlich-gewerkschaftliche Organisation der Schuhmacher-, Gerber-, Sattler-, Kürschner- und Pantoffelmacherarbeiter. Er wurde am 6. Juli 1903 gegründet, zu jener Zeit, also, als nach dem Mai-Umsturz in Serbien sehr günstige Bedingungen zu einer allumfassenderen Entwicklung der sozialistischen und gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung zustande kamen. Der Belgrader Arbeiterverband, indem er die Vorbereitungen für die Abhaltung seines ersten Kongresses traf, welcher zugleich auch der Gründungskongress der Serbischen Sozialdemokratischen Partei sein sollte, nahm eine weitgehende und rasche Aktion vor, um neben bereits früher gegründeten allgemein-sozialistischen Arbeitergesellschaften und sechs gewerkschaftlichen Fachorganisationen möglichst viele neue Arbeiterorganisationen, sowohl in Belgrad als auch im Innern des Landes, zu bilden.

Was die Lederverarbeitungsarbeiter betraf, wurde diese Aktion schnell und ohne Schwierigkeiten durchgeführt, da bereits früher ihrerseits die Versuche gemacht worden sind, ihre gewerkschaftliche Organisation zu gründen (in 1901 und 1902) und unter den Arbeitern der obengenannten Fächer bestand auch eine längere Tradition, sich in Kooperativ- und Unterstützungsgesellschaften zu vereinigen. Sowohl gelegentlich der Gründung des Verbandes, als auch in seiner späteren Tätigkeit, leisteten die Schuhmacherarbeiter, welche sonst den zahlreichsten und verbretetsten Fach in der ganzen Gruppe darstellten, den grössten Beitrag.

Binnen verhältnismässig kurzer Zeit gelang es dem Verband, das verzweigte Netz seiner Organisationen (Unterausschüsse und Vertretungen) in Belgrad und im Inneren des Landes zu bilden, die Zahl der Mitglieder, aber, stieg ziemlich langsam, was die Folge einer Reihe ungünstiger Faktoren war: des unentwickelten Klassenbewusstseins bei vielen Arbeitern, einer häufig fast sklavischen Abhängigkeit der Arbeiter von den Arbeitgebern, der Zerstückelung der Produktion, des Systems der sog. „Stückarbeit“, usw. Am Anfang selbst machte sich bei den Organisationen im Innern, eine grosse Unbeständigkeit fühlbar und aus diesen Grunde kam es ziemlich oft,

²²⁷ PH 10. VII 1913.

²²⁸ Синдикални покрет у Србији, 126 (Извештај за 1912—1913. год.).

hauptsächlich nach den Misserfolgen unternommener Aktionen, zur Einstellung jeglicher Tätigkeit auf eine kürzere oder längere Zeit. Dieser Verband, aber, bewegte sich, sowohl hinsichtlich der Zahl seiner Organisationen, als auch hinsichtlich der Vergrößerung der Mitgliedschaft, ständig auf einer sicheren aufsteigenden Linie — ausser in den Jahren 1907—1908 als wegen allgemein ungünstiger, durch den Zollkrieg und die Annexionskrise verursachten Verhältnisse, für die gesamte Arbeiterbewegung Serbiens stagnierend waren. Sienen Höhepunkt, sowohl was die Massenhaftigkeit anbelangt, als auch in organisationaler Hinsicht, erreichte der Verband der Lederverarbeitungs-Arbeiter am Vorabend des ersten Balkankrieges, als er über 1700 Mitglieder und 35 Organisationen im ganzen Lande zählte. Im Augenblick seines höchsten Aufschwungs, als die Voraussetzungen für eine erfolgreichere Tätigkeit und noch weitere Einschliessung von Arbeitern in die gewerkschaftliche Bewegung geschaffen wurden, machten die Kriege dieser raschen Entwicklung einen jähen Halt.

Neben agitatorisch-propagandistischer Tätigkeit, die zum Zweck der Erreichung von Massenhaftigkeit der Organisation und der moral-politischer Erbauung und Erziehung seiner Mitglieder entfaltet wurde, widmeten die Leitungen des Verbandes die grösste Aufmerksamkeit den Aktionen für die Besserung der Löhne und der Arbeitsbedingungen, was auch das Grundziel gewerkschaftlicher Organisierung immer war. Deshalb ist auch in der vorliegenden Arbeit das Gewicht an die Kämpfe um die Tarife und an die Streiks gelegt worden, die von den organisierten Lederverarbeitungs-Arbeitern Serbiens in der Periode von 1903—1914 organisiert wurden. Man verfügt über Angaben für ungefähr 60 Streiks, unter welchen einige von grosser Bedeutung waren sowohl der Zahl von Teilnehmern, als auch der Dauer nach. Die meisten Streiks hatten einen, für die Arbeiter günstigen, Ausgang; fast alle grösseren Streiks, aber, endeten hauptsächlich ohne Erfolg, obwohl einigen von ihnen grosse organisationell-politische und materielle Hilfe geleistet wurde. In meisten Fällen war der Misserfolg der Streiks ein Ergebnis der Kartellierung von Arbeitgebern und des Wohlwollens der Behörden diesen gegenüber. In einigen Fällen, aber, wurde die erfolgreiche Beendigung des Streiks durch die Streikbrecher verhindert.

All diese grösseren Streiks mit ungünstigem Ausgang wurden hauptsächlich in den ersten Jahren der Tätigkeit des Verbandes geführt, zur Zeit als sich die Arbeiterbewegung von den Elementen der Planlosigkeit noch nicht befreit hatte. Später, besser organisiert und bedeutend massenhafter, meidete der Verband, der Stellung der Führung der Arbeiterbewegung Serbiens folgend, sich in die Streikkonflikte grösseren Umfangs einzulassen und überhaupt wurde der Zweckmässigkeit der Ergreifung extremer Massnahmen mehr Rechnung getragen.

Im Gefüge zusammengegebundener Aktionen der gesamten Arbeiterbewegung, haben die Streiks der Lederverarbeitungs-Arbeiter eine bedeutende Rolle gespielt in Ausbau des klassenkämpferischen Bewusstseins und in der Zusammenschliessung der Reihen der Arbeiterklasse. Die Streiks, in welchen sich die Entschlossenheit und die Beharrlichkeit der Arbeiter offenbarten waren drohende Warnung für die Arbeitgeber, so dass diese genötigt waren, die Arbeiterorganisation anzuerkennen und auf ihre Vermittlung in den Verhandlungen über die Tarifregelung einzugehen. Sonst haben die Lederbearbeitungsarbeiter in unausgesetzten Tarifkämpfen und Streiks keine dauernden Ergebnisse erreichen können, sie haben aber doch günstigere Tarife ausgekämpft, was in jeden Fall etwas grössere Verdienste, kürzere Arbeitszeit (hauptsächlich 10 Studen, wozu auch das Gewerbegesetz, welches in 1911 in Kraft trat, beigetragen hat) sowie die verbindliche Kündigungspflicht für den Fall der Entlassung des Arbeiters, bedeutete. All diese, durch den hartnäckigen Kampf eingenommenen Positionen, aber, wurden vom Krieg zunichte gemacht und in 1913, nach der Demobilisierung fand sich der zahlenmässig geschwächte Verband der Lederverarbeitungs-Arbeiter unter sehr schweren wirtschaftlichen Verhältnissen, in der Lage, in welcher er sich am Anfang seiner Tätigkeit befand. Es gab keine Zeit mehr für einen erneuten Aufschwund, da man beschleunigt dem neuen Krieg von 1914 entgegenging. Doch ist etwas von der mühsamen zehnjährigen Arbeit geliebt, und dies sind das erwachte Klassenbewusstsein bei den Arbeitern und die herangereifte Willensentschlossenheit derselben, um ihre wirtschaftlichen und menschlichen Rechte zu kämpfen.